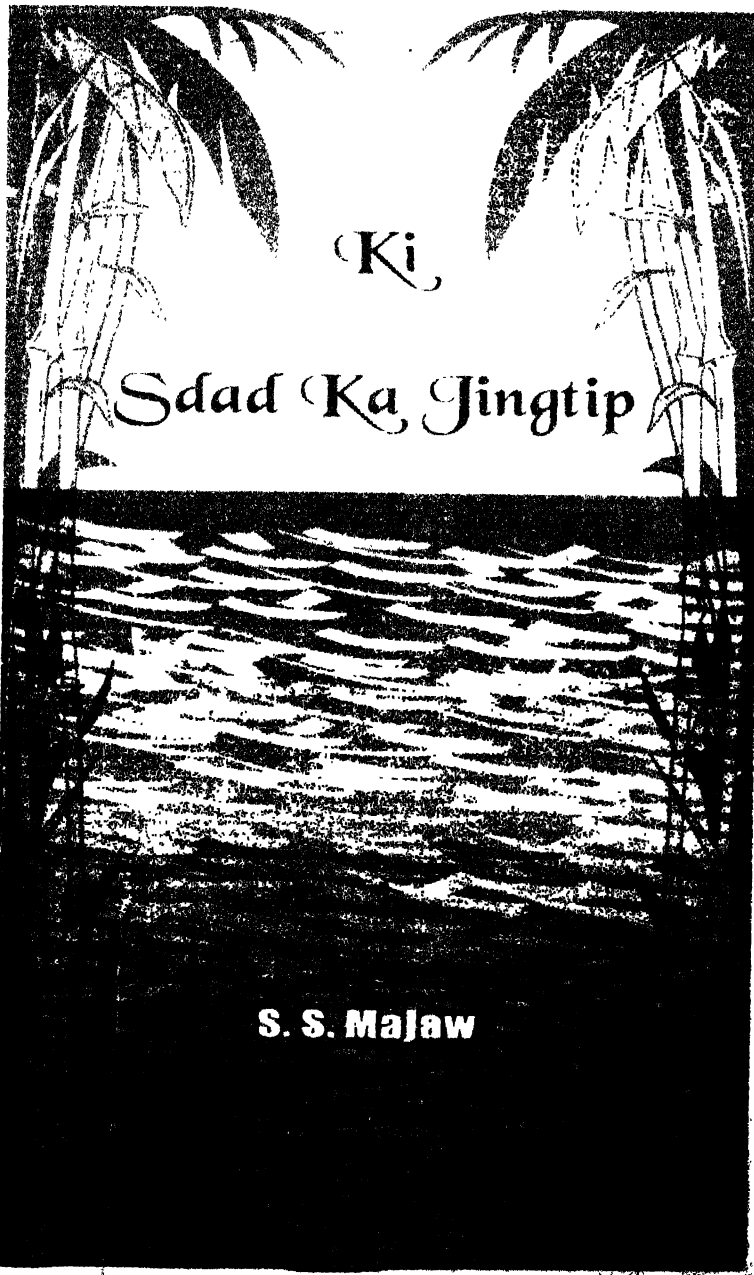
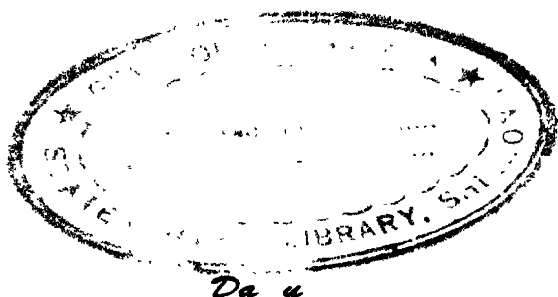

Ki
Sdad Ka Jingtip
S. S. Majaw

Ki Sdad Ka Jingtip

Da u

S. S. Majaw

Ki

Sdad Ka Jingtip

S. S. Majaw
Lum Jingsuk, Madanryting,
Shillong — 793 021
Ph. 231850

Dum Spiro Spero

La shon ha
Rilum Printing House
Hajän Y. M. C. A., Umsohsun,
Shillong — 793 001
Ph. 242876

Ki Lynnong **Sla**

Ka 'Tien Lam Khmat

Napdeng kine ki lynnong ba la thep ha kane ka kitab, don ki jingthoh ba la kren hangno re hangno, la ha ka **workshop** ne ha ka Seminar. Ia ka lynnong "Ka 'Tip-niam ha ka poitri Khasi" u nongthoh u la pynkhreh bad pynbeit riam, da sei bor bad pynlut por, na ka bynta ka **workshop** ia kaba la pynlong da ka Khasi Department, NEHU. Kumjuh ruh, ka lynnong 9 ka dei u soh ka jingtrei na ka bynta ka **seminar** ka NEHU hi halor ka rwai ka siaw, ka put ka tem Khasi. U nongthoh u la pynsah kumba ki long.

Ka lynnong 12 ka dei ka jingthoh ba la shon teng shisien mynwei ha **U Kritik**, Vol. I, Ishu 25, 26, 27 jong u bnai July bad August, 1981. Ha ka Vol. II, Ishu 35 jong u 'nai September 1982, une u nongthoh u la pynmih ia ka jingthoh shaphang "Ka Ktien Sohra : mynta bad lawei" (lynnong 13 ha kane ka kitab). U nongthoh, mynta hi, u sngew dukha mynsiem shibun ba **U Kritik** um shym lah shuh ban mih pyrthei biang. Imat ka dei ka jinglong khyllah sngi aiu re jong ka jaitbynriew. Bunsien la ju shem bad iohi, ngi ia shongshit eh ban iaseng ei ei, hynrei khlem da shongshit pat ban iai pynneh pynsah, pyuroi pynsan ia kata ka matti ba la seng.

Ban iohi lei lei ia ka lyngkhot jingthoh barim bajah ka long kham thiang shisha ban ia ka rewngap. Kat nang rim katta ruh ka umngap na ka rewngap ka kham bang kham thiang. U'ne u nongthoh um hun satia ban buhrieh jingtip tang ha lade. Ai ba ki nongpule ruh kin ia ioh mad lem na ka rewngap jong ka mynnor. Halor kane ka jingsngew khia, la sot keiñ, na **U Nongialam Khristan**, ia ki ar tylli ki jingthoh kumba la paw ha ka lynnong kaba san bad kaba phra. Lehse

ki lok nongpule kin sa iohi kham shai kyndiang ia ka mynsiem jong kato ka por. Lehse phin sa nang pashat dei por shuh shuh ia ki phngit pyrkhat, nalor kito baroh kiba une u nongthoh u la pyrshang de.

Ka lyngkha jong ka thoh ka tar, la kum ka hima bah, kam ju don pud satia. Donkam ban tih sa tih, ban ngam sa ngam, ban lur sa lur. Hangta te ki dew shrah ba sah lyngki kin sa kylla dew sbur ban iai long ka kper soh kper syntiew kaba pynmyntoi lang.

S. S. Majaw

1 U Kritik bad U Artist

Da ka kyntien 'kritik' nga mut beit ia u nongbishar kot, uba bishar ia ka thoh ka tar (literature). U kritik u lah ban don ar kyrdan, da kaba bat ar ki jait kam; kawei kum u kritik bad kawei pat kum u artist ha u juh u briew. Byllai ki myllung—kritik ki la don ha ka pyrthei English ne ha ka pyrthei Khasi jong ngi. Hapdeng ki English kiba kham paw khmat ki la long ki jong u Wordsworth, u Coleridge, u Arnold, u Elliot bad kiwei kiwei. la ha shuwa ne hadien jong ki, la ki kham rit ne kham khraw ban ia ki.

Ha ri Khasi jong ngi la don ki myllung—kritik, kum ki jong u Primrose Gatphoh, u Fr. H. Elias, u F. M. Pugh, u H. W. Sten bad kiwei kiwei. Ngam mut pat ba tang kine kiba khraw bad paw khmat.

Da ka kyntien 'artist' pat nga buh jingmut thik, la ka kham khim ruh kam pher, tang ia ki nongthoh ha ka jylli poetry, drama, fiction, essay bad kiba kum kiwei de. Nga mut ruh ia kita ki 'creative artist' — baroh kiba hap ha ka ïng bah jong ka literature. Shi lynter jingim, naduh ba u artist u kylla long nongthoh, haduh ka sngi khadduh ka jingim jong u, u lah ban sah tang kum u artist. Ka jingkylli ka mih: hato u artist um long u kritik ? Ha ka tradishon ka thoh ka tar, naduh ka hyndai jong ki Grik haduh ka mynta jong ngi, la iohi ia shibun bah ki artist kiba khlem long kritik.

Lah ban jubab shai ia katei ka jingkylli tang da kaba ngi bishar ia ka jingiadei bad jingiapher kiba don hapdeng u kritik bad u artist. Lehse, katto katne tylli ki mat ba ngan kdew harum kin long u prew jingshai ia phi ki nongpule halor kane ka phang.

Kaba nyngkong, baroh ar ki don la ki lyngkha kiba iar bha ha kiba ki dei ban shim la ki lyngkor, ban lur halor jong

ki. Ka lyngkha jong u kritik ka dei ka thoh ka tar (literature). U pyntyllun la ka lyngkor halor ki jingthoh jong ki nongthoh (artist). U 'ju pyniar ia ka lyngkha da kaba shong bishar halor ki jingbishar jong ki para kritik. Katba ka lyngkha baiar bha jong u artist pat dei ka jingim hi (life); kata, ka jingim briew hi kaba iasnoh lut bad baroh kiei kiei kiba don sawdong jong u. Kane ka lyngkha u artist ka la nang kham iar shuh shuh da ka jingtyllun ka saians, ka teknoloji; nangta da ka jingiadei bad ka ekoloji, ka enbaironmen de. Ha ka jabieng artist, u ju puson, pleng ka jingim ka long kumne, pleng ka long da kumtai, pleng ka long ruh da kumto.

Kaba ar, ki kritik ki shong bishar bniah halor ki jingthoh jingtar jong ki nongthoh; ym da dei eh halor jong ki nongthoh. Ka lam bakla shibun eh ban pyrkhat ba ki kritik ki dei shong bishar halor jong ki nongthoh (artist). Hooid, kam mut pat ban dkhat syndon thak ia ka jingthoh na u nongthoh. U kritik uba khraw un iai pyrta : 'nga shem sngewbha ha ka art (jingthoh)'.

U artist pat u rwai iaroh : 'nga shem sngewbha ha ka jingim (life)'. Lada kumne te, u bishar shuwa ia ka jingim, hadien kata u sa thoh lane saiñ ei ei. Ka jingkylli ba la buh haneng ka long : hato u artist um long u kritik ? U artist um long u nongbishar kot, hynrei u nongbishar jingim. Ka buit—thaw jong u ka wan hadien ba u la bishar thuh ia ka jingim. Namar kata, khlem jingbishar ym don art, te u artist u dei ruh u kritik. Hapoh jong ka art la buhrieh ia ka bishar—jingim. Katba ha ka bishar—kot (literary criticism) ym don art.

Kaba lai, u kritik u ioh bor jingim na ka thoh ka tar. U shong bishar halor jong ka. Na ki syrtap rben ka ramew jong ka, la tih la khlong ban sei blar shabar ia ka ksiar ka rupa.

Sha ka thwei jylla sohmyndur, u ngam u jympa ban lum spah lum mawlynnai, lum moiñ lum hira. Balei sha u kritik u pynshitom sat katne katne ialade ? Namar u kwah ban ai ei ei sha ki nongthoh (artist), bad ai kham bun shuh shuh sha ki nongpule. Ha ki khen ki khen u ai jingshai da ka sharak, ha ki khep ki khep pat u ai da ka thiori.

U artist pat u ioh mynsiem na ka jingim . U shong bishar halor ka jingim, khamtam ka jingim briew. Na kata ka tusbir jingim, u saiñ jingrwai, u saiñ parom, u saiñ drama bad kiwei kiwei; ym dei eh ia kaba don shisha (actuality), hynrei ia kaba long shisha (ideality). Namar kata, u tai, u pynshai shaphang ka jingim. U pynphalang ia kata ka tusbir long—jingim sha ki nongpule. Aiu pat u artist u ai sha ki nongpule? Khlem pep, u ai jinghun jingkmen bad jinghikai kumjuh.

Kaba saw, kat kum la ka kam ba ki bat, ka jabieng kritik ka iapher na ka jabieng artist ha ka rukom trei kam. Haba ong 'jabieng' nga thew ia ka 'mind' — ka bor jingmut jingpyrkhat. U kritik u pynshong lyngngeit ia ka jingbishar ha ka bor saiñ nia jong u. la kum u nongbishar ha ka kashari, ha shuwa ban pynhap la ka rai kut. Kumta, u pharia, u thir, u thaiñ, kat la ka jingdonkam.

Ka nongrim ia u artist pat, dei ka 'intuition' — kata ka bor kyrpang jong ka jingmut jingpyrkhat (mind) kaba iohi ia ka (ki) jingshisha khlem da saiñ nia shuh. Kine ki jingshisha ki don ha ka jingim. Ha ka lympung jingim, u shem, u mad, u iohi ia kum kita ki jingshisha. Na kum kita keiñ u saiñ, u pynwandur ia ka art. Dei na kane ka nongrim ba la ñiew ia u artist kum u nongpyrthuh bud, bad ia ka art kum ka jingpyrthuh (imitation). Ka art ka dei ka mimisis. Da kumta shisha, u thew, u woh, u buh dor shuwa ia ka jingim, nangta u saiñ ia ka art. Hangta de, ka art ka kylla long ka tusbir jong ka jingim.

2 Ka Romantiksisim

Kane ka dei kawei pat ka shnat jingngeit, jingpyrkhat bad jinghikai ha ka thoh ka tar. Ka ieng peit khmat mar pyrshah ia ka klasiksisim. La kha ia ka dang kumba arspah snem tam, hooid ym lah ban len, wat la ki symbai jong ka ki la don lpa naduh ki sngi jong u Plato. Hynrei ki shong rieh ha bangen ha badum lyngba ki bun bun spah snem. Teng teng ki wan jngoh wan paw ha ki dur speh lung, kum ha ki sngi jong u Longinus. Tang hadien khyndiat por ki ngen biang jar, namar ba ka wahbah klasikal ka tuid lin halor jong ka.

Ka romantiksisim, lah ban ong shai, ka dei ka barandi English ba la sdang ban thaiñ pynwan dur haduh ka phew snem ba khadduh jong ka spah snem ba khadphra. Ki lai mawbyrsiew, ba ieng kynjreng kum ki nongseng ia kane ka jait jingngeit bad jingkhih bathymmai, ki long ki jong u William Blake, u William Wordsworth bad u Samuel Taylor Coleridge. Nangta la nang buddien bud rukom da u Percy Bysshe Shelley, u Lord Byron bad u John Keats.

Ka histori ka iathuh ba don ki daw niam, daw synshar khadar, daw saiñ hima sima bad daw imlang sahlang, la ha Europe bad khamtam eh ha ri Bilat, kiba la pynpun bad pynkha ia ka romantiksisim. Ka dei ka jingialeh ka jingiaksaid tyngeh ban kdat noh bak sharud ia ka klasiksisim. Ki riewngeit romantik ki la thaw sdad thymmai ban pyntuid ia ka wahbah jong ka thoh ka tar sha ka jylli saiñ pyrkhat kaba thymmai.

Ka long modern

Ka romantiksisim ka long thymmai nadong shadong bad kaba dang kha shen haba ianujor bad ka klasiksisim. Ki riewngeit romantik kim phai sha ka mynnor. Ki peit ia ka mynta, katba ka jingthew ka dei sha ka lawei — ka lashai ka

ban sa wan. Ki iehnoh bad bret syndon ia ka jaiñkup klasikal ia kaba ki ñiew ka la man rim bad kam iadei dur shuh bad ki jingkylla ka juk.

Kham lah ka mynsiem

Lehse kawei na ki jinglong bashynna bha jong ka jingngeit romantik dei ka mynsiem (ym dei ka met, kum ha ka klasiksisim). Ha ki te, kham kor ka mynsiem ban ia ka met; kham kor kaba shapoh ban ia kaba shabar; kham kor ka bym paw ban ia kaba paw. Ki lok romantik ki kham ngam jylliew sha ki syrtap thwei pyrthei ba shapoh; ka pyrthei ba kynja mynsiem. Ha ki hi, ka jingitynnad ka met (physical beauty) kam don dor ei ei haba ianujor bad ka jingitynnad ba kynja mynsiem (spiritual beauty). Katba ka klasiksisim ka pda la u khnam sha ka natura naturata, ka romantiksisim pat sha ka 'natura naturans'.

Ka pyrthei ba laitluid

Ka pyrthei ba kynja mynsiem, kat kum ki lok romantik, ka dei ka pyrthei ba laitluid. Ki shim beit ba ka jinglaitluid (freedom) ka don ha ka art; kumta ruh ka jinglaitluid ha u artist. Halor kane ka nongrim ba ki la seng, la kyntait lut khoit ia ki rul, ki aiñ bad ki rukom tynrai, namar kine ki dei tang jong ka met. Ki lok romantik ki dei ki riew ieit jinglaitluid. Kane ka nongrim jinglaitluid ka iadei beit eh tang bad u artist ne bad u nongthoh.

Ka jingngeit ha ka bor sap

Shisha keiñ, ka jylli pdeng jong ka lyngwiar saiñ pyrkhat romantik ka dei ka bor sap (genius) ba palat liam jong u artist. Dei halor une u maw nongrim ba ka art ka thew ia kaba shapoh (subjective) bad ia ka jinglong shimet shimet (individuality) jong u myllung ne u nongthoh. Kane ka bor

sap bakhraw, la kum ka wah, ka tuid laitluid ha u.

Namar ka jingpyrsad mynsiem

Sa kawei ka jinghikai shong tynrai jong ka romantiksisim dei kane ka bor pyrsad mynsiem kaba don bad shlei miar ha u myllung (artist). Kumba la ong haneng, ia une u symbai la kren da u Plato mynba u pyrshang batai shaphang u myllung. Ka jingpyrsad mynsiem (inspiration) sngew kumba ka wan na shabar bad sa ioh rung ha u myllung (nongthoh). U Plato u la pyrkhat kumta. Nangta, ka tuid sa tuid shabar, kum ka wah, ha ki kyntien (lada mut ia ki nongthoh). Ha ki riewngeit romantik, ka bor pyrsad ka tuid laitluid khlem jingwit.

Ka bor khan-mutdur

Nga mut ia ka 'imagination' ha ka kyntien nongwei; katba ki lok klasikal ki pynshong la jingngeit ha ka bor saiñ nia ne ka 'rationalism'. Da kane ka bor khan-mutdur, ki thew pyrshang (experiment) ban her sha ka lashai, sha ka lawei (to the future). Hangne ruh, ka pyniapher ia lade, da iaid mar pyrshah de, na ka klasiksisim. Da shisha keiñ, dei ha kine ki ar bor: ka bor pyrsad mynsiem bad ka bor khan-mutdur ba la iohi ia ka bor sap bakhraw (genius) jong u nongthoh ne u artist. Baroh ar ki long sobjektib.

Ha ki thwei jong u myllung

Ha ki riewngeit romantik, la ki long myllung ne kritik, ki jingsngew (feelings or emotions) ba bun jaid ba bun syrtap jong ki myllung (nongthoh) ki long ka thwei bah ba jylliew ha kaba ki iasum bad kyrsum. Namar ba ka thew beit sha ki jingsngew jong u myllung, kumta ka long sobjektib bad personal. Katba ha ka jylli klasikal pat, ka thew beit sha ka art jong u artist.

3 Ka Klasiksisim

Kaei ka klasiksisim ?

Ka kyntien te ka la rim bha, hynrei ka dang iai samla haduh mynta mynne. Lah ban ñiew ia ka kum ka skulbah saiñ pyrkhat ba kynsai bad pawnam tam ha ka thoh ka tar, naduh ka hyndai bah jong ki Grik haduh ha ngi mynta (ha Ri Khasi). Lah ban kheiñ ia ka kum ka kynja jingngeit ha kawei ka jait jinghikai. Kumta lah ruh ban shim ia ka kum ka lynti bah jong ka saiñ pyrkhat pyrdaiñ shaphang ka thoh ka tar.

Ki riewngeit jong kane ka jylli, la ki dei ki artist, ki nongthoh ne ki radbah ka bishar bniah ne kiwei kiwei, ki ju phai dien bad pynshat khmat sha ka hyndai bah hyndai san, ka mynnor ba la leit, kyndiang katai la ka jan ne jngai katno katno ruh.

Phai sha ka mynnor

'Kaba rim te dei ka ksiar' kumba ong mano re. Nang rim nang phyrnai shuh shuh. Kita ki riewngeit klasikal ki iai shad kmen bad pyrto ia kane ka jingshisha. Ka mynnor, ha ki te, ka dei ka nongrim mawsiang baskhem bha bym lah pynkhih shuh lano lano. la ki lyer ki beh kyrthep, la ki um bah ki shlei katno katno. Halor une u mawsiang mynnor la lap la shem ia ki 'model-kynsai-tam' jong ka thoh ka tar. "Ban nym tip aiu ka mynnor ka la leh ka long ban iai sah khynnah sah" ong u Seneca jong ki Roman hyndai. Ki riewngeit klasikal, ym tang ba ki peit shynna sha ka mynnor, hynrei ki da lum kyntei thup bad kynshew thiar ia ka spah bah jong ka mynnor. Da shisha, ka mynnor, namar kata, ka dei ka nongai, bad ka mynta (modern) ka dei ka nongpdiang. Kim mane ia ka, pynban ki iaroh eh ia ka ha ka dor-rem jong ka mynta. Ha u diengkot klasikal, ka mynnor ka long shisha

u soh thiang jong ka mynta.

Kham thew ia ka met

Ki riewngeit bad radbah klasikal ki kham iohi ia ka met ban ia ka mynsiem. Ha ka *art* la iohi ia ka met (body), ha ka met ia ka dur ka dar (form) bad ha ka dur ka dar ia ka jingitynnad (beauty). Ha ki, ka mationg klasikal dei ka met ba wandur wandar, kaba kup ia ka jingitynnad kaba shabar ne kaba paw: kata ka 'natura naturata'. Ka art bad ka jingitynnad ki dei ki khun kha synrap. Lah ban ñiew kumta. Kham lah kaba paw ban ia ka bym paw. Kham lah kaba shabar ban ia kaba shapoh. Ka paki dulan jong ka art ka iphuh iphieng namar ha ka don ka jingitynnad. Ka 'natura naturata' namar kata dei ka sohpdung pyrkhat jong ki stad klasikal.

Tei halor ki rul ki aiñ

Ban kren shaphang ka art bad ka jingitynnad jong ka, ki riewngeit klasikal ki ialap ia ka jait kospel ia kaba la synshar bad pyniaid da ki rul, ki aiñ, ki kanun bad ki rukom. Khlem kine ym don jingitynnad. Da kine la teh la khum ia lade. Kiwei ruh ki hap ban bud thik bad pyndonkam hok ia ki lada ki kwah ban iaid ha kane ka lynti jingngeit. Katno khraw bad itynnad long ka art lada ka shah pyniaid ha ki aiñ bad ki rukom. Ki stad klasikal ki pdiang ia ka jinglaitluid; kim mon ia ka jinglaitlan.

Ia kine ki rul ki aiñ la saiñ la shapa ia ki halor ka nongrim bakhlaiñ bha jong ki nongmuna bad ki model bakynsai tam ba la sei ne shim kylliang na ki syrtap ka mynnor. Kine ki kylla long ka bor-pyniaid bor-synshar (established authority). Na kane ka daw, ha ka klasiksisim, don ka jingbeit jingryntih. Haba don ka jingbeit jingryntih don ruh ka jingitynnad.

Ït kham bha ia u briew

Na ka bynta ki nongthoh klasikal, u briew u long ka jylli pdeng jong ka jingpule hapura: u briew kumba u long, u paw bad u im ha kane ka jingim doh. Ka iahap tara shisha bad ka jingong ha ka phareng: 'the proper study of mankind is man'. U briew, hangne, ka mut ia ka kynhun-briew kaba phalang ia ka mut ka khan kynhun (collective mind). Kumta, ki nongthoh klasikal ki pynleit jingmut, nadong shadong, tang ia kaba shabar (objective), ym dei ia kaba shapoh (subjective). Ki thew pylla bad pynshong dor ia kiei kiei baroh da une u maw kilo. Ban pynshai ia kata ka tusbir ba habar ki shaniah tylli ha ka bor pynshong nia. Ki bor pynshong ṇia pat ki saiñ pynkha ia ki jinghikai tynrai bashong lyngngeit bha. Namar kane keiñ, ia ki riewngeit klasikal la ju tip ruh kum ki dokmatis.

Ha ki thwei jong ka art

Da kaba phai sha ka mynnor, ki stad klasikal ki iai jngi bad jympa ha ki thwei ba jngum jong ka art. Kumta ki peit thuh bha ia ki jingmut bad jingsngew jong ka art, ka mut kiba don ha ki sla jong ka art. Ki 'artistic emotions' ki pynlong ia ka thwei jong ka art.

4 Kham donbor ka poetry

Don shibun kiei kiei kiba itynnad bad kiba sngewtynnad. Ka jingim briew kam lah im lada khlem kine. Sawdong ia u khun bynriew don ka mariang kaba itynnad da shisha. Ka sla ramew, ka sla duriaw (um) bad ka sahit bneng ki iai shoh katta katta ia ki khmat jong u briew. Lyngba jong ki khmat u iohi ia ki dur ki dar, ki rong ki rup ba la pynkup pynphong da u Trai Nongbuh Nongthaw. Kine ki pynitynnad, ki pynphuh pynphieng ym tang ia ka mariang hi, hynrei ia u briew khamtam eh. Lyngba kiei kiei kiba don ha ka, ka shoh ruh ia ki shkor jong u khun bynriew haba u iohsngew ia ki sur ba thiang kiba mih na ki lum ki them, ki wahbah ki wahrit, ki kshaid ba noh rymphai rymphum, ki sur jingrwai shad kmen jong ki sim ki doh, ki sur pyngngad jong ki er batemon batesi bad kiwei kiwei.

Dei kine baroh, lyngba ki khmat bad ki shkor, kiba la ai jingkmen jinghun mynsiem ia u briew. Kumta, ka mariang hi kum ka art jong u Blei ka dap da ka jingmaian suda. Bad kane ka art ba kynja Blei ka trei donbor ha ki jabieng jong ki myllung ban pynkha poetry. Lah ban ong ba shi bynta na ka bor jong ka poetry ka shong de ha kane ka art jong u Blei.

Don pat ka jingiapher hapdeng ka poetry bad kiwei ki jait art ba mih na u briew. Ka pher na ki jingdro dur, na ki jingoh dur, na ki jingthaw bad jingtei dur. Ka pher na ka jingshad ha lympung shad, da ki kynthei ne ki shynrang. Ka pher na ki sur jingput jingtem ba mih na ka bom ka ksing, ka tangmuri ka sharati bad kiwei de. Ka pher ruh na ki jingrwai ba ju rwai da ka ryndang briew. Halor kine ki jura ngan kdew lyngkot lyngkot da kumne:

1. **Ka jingshad.** Ka poetry ka don ka jingiadei ei ei bad ka jingshad ha lympung shad. Pynban ka jingiapher ka kham

khraw. Ki khor ki khriam. ki rong ki rup, ki jingdeng jingkup, ki riam ki beit ki shoh eh te ia ki nongpeit kai lyngba ki khmat jong ki. Ka poetry pat kam iadei ei ei bad kine.

Ha ka jingshad ba itynnad ka don ka "Khriang" lane ka "Dew". Ka jingpynkhih khlieh, ka jingpynkhih met, ka jingpynkhih kti, ka jingpynkhih kjat; kine baroh keiñ kiba pynpaw ia ka khriang (rhythm) ha ka jingshad. Khlem ka khriang ka jingshad kan nym long kaba don dur don dar, kan nym long kaba itynnad, kan nym long kaba don jingmyntoi. Toi kan long kaba i kulmar pynban. Ka poetry ruh ka don ia ka khriang. Khlem kane ym long poetry.

2. **Ka jingput jingtem.** Haneng nga la kdew ia ka jingshad (dance) ba ka don ia ka khriang. Ha ki jingput jingtem ba la pynmih sur da u nongput bad u nongtem, da ka shyntur ne da ki shympriahkti jong u, ka don ym tang ia ka khriang hynrei ia ka sur (melody) jong ki jingput jingtem. Ka lah ban long ka sur kaba mih da ka bor ki shympriahti ha ki ksai muka ka duitara; lane da ka bor jong ka lyer ba mih na ki tor bad lyngba ka shyntur u briew ha ki thliew jong ka besli bad ka tangmuri. Ka khriang bad ka sur (rhythm and melody) ki iadon bynta lang ha ka put ka tem. Lada khlem kine ar ym lah ban don ka put ka tem (music). Kumjuh ruh, kine ar kim lah lait na ka poetry. Ha ka dohnud jong u myllung bad jong u nongput nongtem, ka kynja sur ba kiew ba hiar ka la don lpa ha ki.

3. **Ka Jingrwai (song).** Lah ban long ki jingrwai niam ha iing-mane lane ha jaka mane Blei, lah ban long ki jingrwai paitbah ha rynsan, ha lympung shad, ha lympung Radio, ha lympung telibishon bad hawei hawei. Teng teng, la ju sin ia ki da ki 'jingrwai pyrthei' sngew kumba ki don ki jingrwai bneng de. Ka jingrwai (song) ka dei kata kaba la rwai da u ryndang

briew, ym tang ha kitei ki jaka, hynrei ruh ha ki kaset jong ka juk ba mynta.

Ha kano kano ka jingrwai, ka don ia ka khriang, nangta ka don ia ka sur rwai, nangta shuh ka don ia ki kyntien kiba kit jingmut bad ba lah ban sngewthuh ia kita ki jingmut ha ki. Kine baroh lai tylli ki don ruh ha ka poetry. Haba peit na kane ka liang, ka poetry i kumba ka la iadei jan eh bha bad ka jingrwai (song). Dang don u pud hapdeng jong ki. Ia ka poetry la thoh ban pule, namar kata ka don ia ka sur poetry ha ka ktien. Katba ha ka jingrwai (song), nalor ba ka don ia ka kynja sur poetry, dang donkam ban don sa ka sur rwai ia kaba la pynbit pynbiang da ka tonic solfa ne ka staff notation.

Haba shu peit thuh na kane ka mat, la i dei ban ong ba ka jingrwai (song) ka kham khraw ban ia ka poetry. Hynrei ym dei pat ban klet ba ka jingrwai shuwa ba kan kiew sha ka kyrdan jingrwai ka dei ban long poetry; ym dei long jingrwai shuwa, sa long poetry hadien.

Na kawei pat ka liang, ka poetry ka kham khlaiñ bad kham donbor ban ia ka jingrwai (song). Namar ba ki symboh jingpyrkhat ha ka poetry ki iar, ki khraw bad ki jylliew shibun lada ianujor bad ki jingrwai ban rwai.

U Plato jong ki Grik hyndai, hadien ba la thew la woh ia ka poetry bad khun ranab ia ka sha ka Ethics, u la pyniaryngkat ia ka bad ka jingdro dur (painting). Namar ba ka don ia ka tusbir aiu re, kumta ka iaryngkat bad ka dur ba la dro. U Aristotle u la kyntait ia kane.

U Aristotle pat u bym shym la pdiang ia ka rukom ai rai jong u Plato, namar u shem ba ym lah ban pyniaryngkat ia ka poetry bad ka dur-dro. Don ka jingiapher bakhraw ha kine ar. Ha ka jingiadei bad ka poetry, u Aristotle um phai khmat sha ka Ethics, u leit sha ka Aesthetics, ka jait jingstad

ne jingpule ne jingtip shaphang ka 'jingitynnad' (beauty). Halor une u maw nongrim jingpyrkhat, u la pynkut nia, hadien ba u la dok bha, ba ka poetry ka iaryngkat bad ka put ka tem (music), namar ba ka thong jong kine ar ka long ban pynsngewbha pynsngewtynnad; ym dei ban hikai kumba la mang da u Plato.

Wat lada u Aristotle u pyniaryngkat ia ka poetry bad ka put ka tem, ym put biang satia. Ka put ka tem ka don tang ia ka sur, kam don kyntien; katba ka poetry ka don ki kyntien (words). Ong u Stevens da kumne:

Poetry is a revelation in words by means of the words. (Selden: The Theory of Criticism: 11)

Sa u kritik jong ngi pat, uta dei u Fr. H. Elias uba la batai kham bha ban ia kitei jong ki Grik. Ka jingbishar u jong ngi ka pynshai phar, haba u thoh:

Hynrei ki dur ba la oh, bad ki sur ba la tem, la ki ktah bad ki kynoi katta. pynban dang don kaba kham palat ban ia ki. kaba dung bylla blar ia ka mynsiem briew - ka Poetri kein. (Hamsaia ki por:4).

Halor kine ki jingpashat nia bapher, la lah ban sngewthuh shai ba ka poetry ka kham khraw, ka kham donbor, ka kham iar ban ia kitei ki jait art bapher. Kum ban ban biang sa shisien, dei ban peit ia ki da kumne:

1. Ka Dur—dro (painting) : Ka dei ka jingoh rong bad jingring dur jong u nongdro ia kaei kaei ba u la shon shap ha ka jingmutdur jong u. Ha lyndet jong ka lah ban don ka jingmut ba rieh jong u nongdro.

2. Ka Jingshad (dance) : ryngkat bad ki khor ki khriam ba phuh ba phieng, kano kano ka jingshad ka don ia ka khriang ne ka dew (rhythm) na ka jingkhih ki dkhot met.

3. **Ka Put ka Tem (music)** : Ryngkat bad ki tiar put tiar tem, kane ka don ia ka khriang bad ka sur put sur tem (rhythm + melody).

4. **Ka Jingrwai (song)** : Ka don ia ka khriang + sur rwai + kyntien.

5. **Ka poetry** : Ka don ia ka khriang + sur poetry + kyntien (words). Dei ki kyntien keiñ kiba la pynkhraw bad pynkhlaiñ bor ia ka poetry. Ki long kum ka 'waitlam ar liang syrti' kaba 'dung bylla blar' bad ngam haduh 'u dohnud jong ka dohnud'.

5 Ka Poetry

(Khnang ba ki samla pule bad ki kritik jong ngi kin iatip lang, nga la sot ia ine i jingthoh lyngkot, ba la ai kyrteng "Ka Poetry", na ka kot khubor U Nongialam Khristan. vol. XI. No. 11, November 1911, pej 221). Nga lam suba ba la thoh ia ine i lyngkhot jingbishar poitri da u Robert Jones, uwei na ki ar ngut ki editor jong kane ka kot khubor bad ruh de u principal jong ka Theological College ha Sohra. Wat lada i jingthoh i rit eh, pynban la shem ba don ki symboh jong ka bishar bniah. I lyngkhot i long da kumne harum:

Ka Poetry . Ngi sngewbha shibun ban ioh ka poetry Khasi. Ki poet kum kiwei kiwei ki nongthoh bad ki nongkren ki dei ban sngewthuh ba ka dor ki jingleh jong ki kam shong ha ka lynter. Ki ing lynter kim long ki ing kiba kordor tam. Bunsien ki long ki ing kiba kham tad. Ngi dei ban ioh ka jingjrong, jingjylliew. bad ka pynkiang nalor ka lynter. Kiba thoh poetry lane prose ki dei ban pynjanai. katba ki lah. iala ki jingpyrshang. Ngi dei ban sngewthuh ba "khlem kaba pynmih snam ym don" ei-ei ruh. Lano yn ioh ka Poetry lane Prose ha ka ktien Khasi kaba janai katta-katta ba ym lah shuh ban pynbha ia ka. Kaba kum kata yn ioh lano-lano: hynrei kan ym wan tad ynda bun ki nongthoh bad ki poet kin mih ki ban sa leh katba ki lah. Ngi ia khublei shibun ia kiba pyrshang. Ban thoh bha dei ban ioh ka mynsiem kaba bha.

Khyndiat halor katei ka jingthoh

To ngin iapeit khyndiat ia ki symboh pyrkhat kiba don ha itei i jingthoh ne jingkynthoh barit. Tad haduh ka 1911, ka thoh ka tar Khasi ka la kot rta sha ka 70 snem. La sdang ban iohi kyndiang ia ka jingnangroi nangsan ha ka liang ki jingthoh prose bad poetry. Na ki laiñ katei ka jingthoh. ngan pyrshang pharia ha kine ki mat, da kumne:

1. La thoh : "ngi sngewbha shibun ban ioh ka poetry Khasi." Ngan buh da kine ki jingkylli ha shuwa ban phai sha ki jubab. Ka poetry Khasi kaba kum kano? Haduh katno ka jylli jong ka ka la iar?

(a) U nongkynthoh u lah ban buh ha ka jingmut jong u ia kito ki jingrwai niam jong ka mishon, kumba la dep pynmih ha ka *Kot Jingrwai* jong ki.

(b) U nongkynthoh u lah ban mut noh beit ia ka secular poetry kat kiba la mih ei haduh kane ka snem. Hapoh kane ka jylli la hap ban kynthup ia ka poetry jong u Amjad Ali, jong u John Roberts; lehse kan thew ruh ia ki kot *Jingsneng Tymmen* jong u R . S. Berry, nalor kito baroh kiba la paw pyrthei, lyngkhot lyngkhai, ha ki kot khubor kato ka juk.

2. Kat kum kane ka jingthoh, baroh ki poet ki dei ki 'nongthoh bad ki nongkren'. Kum ki nongthoh ki long ki artist, bad kum ki nongkren nga mut ia u nongialap. Ka kyntien 'nongialap' kan kham iahap dur bad ka jingmut u missionary.

Ki nongthoh bad nongkren ki dei ki nongleh, bad ki jingleh jong ki kiba da don ia ka 'dor'. Kata ka 'dor jingleh' kam shong ha ka 'lynter'. Aiu u nongthoh u mut haba u la sei da ka kyntien 'lynter' ? Kam mut ba ka poetry ka long tang kum u laiñ lynter, katba nang ring katta nang jrong. Kaba shu tyllun ryngkat bad ka por kam kdew ia ka 'dor' jong ka. Nalor ka lynter donkam ban don sa ka jingjrong, ka jingjylliew bad ka pynkiang. Ka 'jingjrong' hangne kam thew ia ka lynter, hynrei ia ka jingsawang (height), ka 'jingjylliew' ia ka jingngam shapoh, ka thwei jong ka, bad ka 'pynkiang' ia ka jingiar ka jylli jong ka. Kumba ki dimension ha ka dur geometry, kumjuh kine saw tylli ki don ha ka poetry. Ka poetry kaba tang ka 'lynter' ki long sriem kum ki iing lynter kiba kham tad ha ka dor.

3. Ha kaba thoh poetry ne prose, donkam ka jingpynjanai. U nongthoh u sngewthuh ba ha ka jingpynjanai ym ju don pud lane jingkut. Lada la poi sha ka jingjanai, ym

lah shuh ban dang pynbha. Hynrei ka histori jong ka poetry ka dei ka lynti na ka jingpynbha sha ka jingpynbha shuh shuh. Ka dei ka lynti jong ka jingpyrshang. Ban kot sha ka jingjanai. da kaba pynbha, long ka jingangnud jong u nongthoh. Dei tad ynda la mih ki nongthoh bad ki poet kiba la kloi ban 'pynmih snam' katba ki lah, hangta te ka poetry kan sa kynjoh sha ka thong, kumba la khmih lynti.

4. "Ban thoh bha dei ban ioh ka mynsiem kaba bha." Kine ki la dei shisha ki tien shong sbai shong hira kiba ktik shibun eh ia baroh ki para nongthoh ha ka hima bah jong ka thoh ka tar. Lah ban pynwan ia kane ka shynrong sentens ha kane rukom: 'ka mynsiem kaba bha ka pynkha ia ka jingthoh kaba bha' lane 'na ka mynsiem kaba bha la kyrsoi ki jingthoh kiba bha'. Ka thew sha ka kwaliti.

6 Ki symbai jingsngew ha "Ka Lyer Ka Dang Sieng"

Ngan tai ia kane ka poim na kawei ka phang kaba kham pher bad kham thymmai. Nga ong 'kham pher' bad 'kham thymmai' namar ba ki kritik kiba la thoh ei ei shaphang kane ka poim u Soso Tham kim pat ju ktah ia kane ka mat. Ka phang kaba don ha khmat ka long halor ki 'symbai jingsngew' lane 'emotions' kumba ong ha ka ktien nongwei.

Lada uno uno u kritik uba kum u Wordsworth u don mynta hapdeng jong ngi, ban shong bishar shipor ia kane ka poem, un jin da la buh dor ia ka da ki kyntien: 'ka model ba bha tam na ki lirik romantik jong u Soso Tham'. Ka dei shisha ka poim ba 'la sieng-kynmaw ha ka Ingen ba jai-jai' (... recollected in tranquility). Nga mut beit ia kita ki 'symbai jingsngew' kiba kyrsei jur ha u myllung.

Hynrei lada ha pdeng jong ngi mynta la kha ia uwei pat u kritik uba kum u T. S. Eliot un jin da la iohi ia kine ki symbai jingsngew jong kane ka poim da kumwei pat. Un jin da la pynshong dor da kum kine ki kyntien: 'don ka jingiajan sbak hapdeng ki jingsngew u myllung bad ki jingsngew ha ka poim'. (There is certainly an approximation between the poet's emotions and the poem's emotions). Ha nga hi, kaba kum kane ka jingiohi ka long ka jingshisha. Kam mut pat ba ngan shu kyrshan matlah ia uno uno u kritik, la u nongwei ne la u jong de.

Shaphang jongno la rwai ?

Khlem artatien, u Soso Tham u la rwai icit kynmaw tympang ia ka Kerila Dora Gatphoh—ka samla bad ka tnga baieit jong u. Lem bad kiwei ki kritik nga pdiang ban pynskhem ia kane. Ha ka tarajur jong u H.W. Sten ka paw ba ka jingsngew jong ka jingieit ka kham jur ban ia ka jingkynmaw.

U mylllung u kynmaw ia ka namar ba u ieit eh ia ka, haba um ioh shuh ia ka. Lah ban ñiew ia kane ka jingsngew jong u kum ka phang-pdeng jong ka poim.

Mynno la thoh ia kane ka poim ?

Kan pynsngewthuh bakla ia shibun ki kritik, kumjuh ia ki nongpule, lada kim peit bniah mynno la thoh ia kane ka poim. Kam shym la don ha ka thup *Ki Poetry Khasi* (1925), ka sien shon ba nyngkong. Ka thew ban ong ba um shym la thoh ia ka ha shuwa ka snem 1925. Ka Kerila ka la iap noh ha ka 1908. Khlem pep, u Soso Tham u la thoh ia kane ka poim ha ka snem 1928, kata hadien ka lyngkhuh sngi iap ba arphew jong ka Kerila. Balei nga poi sha kane ka rai, namar ba ka poim ka paw ha ka dur u mot sah kynmaw.

Ka poim ka la paw pyrthei ha ka sien shon ba ar jong *Ki Poetry Khasi* (1931), ka thup ba la pynheh bad kham pynbha shuh. Tang ka kyrteng jong ka poim ka la biang ban ong ba ka dei u mot pynsah kynmaw.

Ki symbai jingsngew

Ka dkhot nyngkong ka pyni shai ia ka por ba jlan eh, kumba laiphew san snem. U myllung u sieng-kynmaw ia ka khen jingjia ba la laiphew san snem mynshuwa. U kynmaw ia kaba u la 'shu iohi' ba ka shong syaid sngi ha baranda lane ha phyllaw iing. Kat kum u H.W. Sten, ka jingiohi ka la jia mynba u Soso Tham u mih na Jowai ban leit sha Shangpung da ka kjat lyngba ka Lad Thalaboh.

Ka jingiohi nyngkong jong u ia ka Kerila ka la jia, la kumno kumno, ha ka snem 1892-93. Ka dur bhabriew jong ka ka shat bad thaba ha ki khmat u myllung. Katno ka la pynkhih bad pynkyndeh ia ki sap-jingsngew jong u. U la shu iohi, hynrei khlem da ioh iakren bad ka; namar u ong: 'ngam

tip kaei ka kyrteng jong ka'. Nangne nga mut ban ring nia ba ka jingsngew wei-briew (personal emotion) jong u myllung ha kata ka 'por-iohi' ka la pher shibun na ka jingsngew weibriew jong u ha ka snem 1928, kaba wan shat ym shuh na ka jingiohi mar khmat, hynrei na ka jingkynmaw. Kham khlaiñ ka personal emotion ha ka 1893 ban ia ka emotion ha ka 1928. Dei kane ka emotion 1928 kaba la kylla dur sha ka emotion of art ha ka poim. Kumta ka don ia ka jingiajan bha kawei na kawei pat, don ka proximity.

Phai sa sha ka dkhot ba ar. Ka jingjia ka dei ha ka snem 1895, ka snem ba u la iapoikha bad ka Kerila, namar ki kyntien 'nga mad ia ka bneng'. Ka jngai 32 snem na ka 1928. Nga shim ia ka snem 1895, namar ba ia u khun nyngkong jong u la kha ha u August 1896. Kylli pat, hato ka emotion jong u ha ka snem 1928 ka long kumjuh thik kum kato ha ka snem 1895 ? Nga te nga iohi ba ka la iapher. Kawei kaba u da mad, katba ha ka 1928 kaba u shu kynmaw ia kaba u la mad. Dei kane keiñ kaba u 'shu kynmaw' kaba la kylla dur sha ka artistic emotion, kumba ong u T. S. Eliot. Wat la kumta ruh ka don ia ka proximity jong ka.

Peit pat sha ka dkhot ba lai. Ki jingjia ki jngai imat kumba 30 snem ei ei na ka 1928; namar ba u myllung hi u ong ba u ju iaiaidkai lang ha ki nai pyrem mynba u phlang u dang lung bad jyrngam. Shai kdar ban ong ba ka emotion jong ka 1898 ka la pher shikatdei na ka jong ka 1928. Kaba shuwa ka kham khlaiñ ia kaba hadien, hynrei ka iajan kawei bad kawei.

To ngin iapeit ia ka dkhot kaba saw, kaba khatduh. U myllung u sieng kynmaw ia kaba la jia ha ka 1908, u bnai July; ka jingkhlad noh jong ka Kerila. Ka la leit noh sha kawei pat ka pyrthei, sha ka bneng bathymmai, ryngkat bad

la ka kyrteng de. Ha u myllung ka dei ka jingjia kaba kthang tam, kaba sngewsih tam. Ka dei ruh ka emotion kaba pher bak na kitei lai tylli haneng, ha ki lai dkhot.

Ngam sngew phylla ban ong ba ki jingsngew ba tynrah ia u ha ka 1908 kim long shuh kumjuh ha ka snem 1928, mynba ia kijuh ki jait jingsngew la shu khot kynmaw ha ka jingjaijai jingthanda mynsiem, 'emotions recollected in tranquility' kumba ong u Wordsworth. Kumta ka personal emotion jong u ha ka 1928 ka kylla dur sha ka artistic emotion ha ka poim. Nga sngew skhem de ban ong ba lada u Soso Tham u la thoh ia kane ka poim ha ka snem 1908, tang mar khyndiat por hadien ka jingkhlad noh jong ka tnga jong u, lehse kan jin da la kylla dur nadong shadong. Ka artistic emotion kaba don ha kata ka poim kan jin da la long da kumwei pat.

Lada ianujor ia ki jingsngew ba paw ha ki dkhot 2 bad dkhot 4, ngi iohi ia kine ki laiñ: 'ba u dem la ka khlieh' bad 'U dang dem la ka khlieh'. Shisien peit, sngew kumba ym don jingiapher ei ei. Hynrei ki emotion ha kine ar laiñ ki iajngai bak kawei na kawei pat, ki ialong mar pyrshah mar khongpong kawei na kawei. Ka 'dem khlieh' ha ka dkhot 2 ka mih na ka khen jingjia kaba kmen, kaba sngewbha, kaba sngewtynnad; ka dei ruh ka emotion jong ka jingieit bad jingsuk. (emotion out of a cherished situation or experience). Katba ka 'dem khlieh' ha ka dkhot 4 ka mih na ka jingduh noh junom jong u ia ka Kerila, ka tnga baieit eh jong u. Kumta ka 'dem khlieh' hangne ka kdew ia ka jingsngewsih, ia ka jingkthang dohnud, ia ka jingtmang jingkynjah; (emotion arising out of a sense of loss of a cherished, beloved wife).

Kumta, kum ki nongpule ngi dei ban sngewthuh ba ki emotion jong ki myllung ha ki por ka jingjia ki la pher na ki

emotion ha ki por khot-kynmaw, khamtam haba la jlan bha ki snem. Kane ka long tang kum ka nuksa na ka sobjektib poitri; ym dei na ka objektib poitri.

7 Ka Tip-Niam ha ka Poitri Khasi

Ka paper ba la bynshet ha nĝa, ban ai ha kane ka workshop jonĝ ki nonĝhikai kolej, ka lonĝ halor ka phanĝ "Ka Tip-niam ha ka poitri Khasi" (Religious awareness in Khasi poetry). Ka phanĝ ka dei kaba iar bha bad kaba thymmai, ha kaba nĝam pat ju ktaid mynno mynno.

Haba onĝ ka 'Tip-niam' ka mut ia ka jinĝsnĝewthuh niam jonĝ ki myllunĝ Khasi jonĝ nĝi, la ha kano kano ka lianĝ, kat kum ba la pynphalanĝ ha ki jinĝthoh poitri jonĝ ki. Don kiba tip-niam Khristan, don kiba tip niam Khasi, don kiba tip niam Hindu bad kumta ter ter. Kane ka rukom tip-niam ne snĝewthuh niam ka lah ban pher u wei na uwei pat, kat kum ki jinĝsnĝew jinĝpyrkhat bapher bad kat kum ki phanĝ -kren ba pher ba ki kren. Wat ha u juh u myllunĝ, na ka juh ka jabienĝ jonĝ u , lah ban kyrsoi ki dur tip niam ba ar ne lai rukom.

Ka histori jonĝ ka poitri Khasi ka pynshai ba bun na ki myllunĝ Khasi ki la pynriewspah shisha ia ka thoh ka tar Khasi da kaba noh ia u synnianĝ u bynhei uba la kha dap lak na ka khuiñ bah jonĝ ka tip-niam. Na pdenĝ kiba bun kita ki akhia proh jabienĝ, ha ka thiar poitri Khasi lah ban ñiew kyrtenĝ hanĝne ia katto katne nĝut.

U Joel Gatphoh u la pynphalanĝ ia ka tip-niam jonĝ u ha ka poem "Ka Bor bad ka Burom Blei"

U Morkha Joseph u la pynpaw ha—"Ka spah barieh"; "Ka jinĝkha ia u Jisu Khrist"; "Ka jinĝdem jnĝoh phylla ki Anĝel"; "U jumai bah ha Ri Khasi"; " Ka jinĝwan hiar u Mynsiem ha Ri Khasi" bad "U Sier Lapalanĝ"(10 laiñ).

U Soso Tham u ienĝ ha ka juh ka kyrdan snĝewthuh-niam ha—"Ki khun ka marianĝ"; "Ki daw leit jinĝiasenĝ";

"Ka khrismas"; nangta shuh ha " Ki symboh Ksiar"; "U Lyoh" bad "Ka Aiom Ksiar" na *Ki Sngi Barim U Hynniew Trep.*

U Fr. H. Elias ha ki poem—" U Mawlynnai"; "Ka korbar met- Mynsiem"; " Ha lum Jingtep" bad " Uei u Blei".

U Victor G. Bareh ha ki poem— " Sha Lyndet ki Lyoh"; " Ka Diengphna"; " Nga long ka Lynti'; " Ka Ri jingkular"; bad " Ka Lynti Umiam".

U Dewi Sing Khongdup pat ha ka poem—" Ha ka Sngi Kha U Khrist".

U B. C. Jyrwa ha ka poem—"U Klew"

U Oscar M. Wahlang ha ka poem—" U Sier Lapalang".

U H. W. Sten ha ki poem—"Ka burom ba la jah" bad "U Premkar".

Ka kong Sweety Rynjah ha ki poem—"Ka Pyrkhat Blei U Khasi"bad "Ka Maia U Blei ha u Khasi Nylla".

Nalor kine ki poem baroh ba la jer ha neng , dang bun byllai kyrhai kiwei kiwei de kiba pashat sbai ha ngi ia ka tip-niam bad ka sngewthuh niam ki myllung ka poitri Khasi. Ym don por bad jaka ban jer bad batai lut ia ki.

Khlem artatien, ki para nonghikai kin jin da la tharai bad khmih lynti ba ngan tai pynpliah ia ka tip-niam Khasi bad ka tip-niam Khristan kum ba paw ha ka poitri Khasi. Hynrei, em. Mynta, ha kane ka khen bad ka khep, ngan ialam lynti ia phi sha kawei pat ka pyrthei seng-khan seng-pyrkhat ba kham thymmai, ha kaba ki para nongthoh bad para nonghikai kolej kim pat ju suh khlieh ha ki por ba la dep. Lehse kan long ruh ka jingkdew lynti ia ki student ha ka M.A., M.Phil bad Ph.D. sha kata ka pongshai jingtip kaba thymmai. Da kane ka pyrthei seng-khan seng-pyrkhat

thymmai yn pynshai phar-kdar shaphang ka tip-niam. Namar kata ngan pharia ia kane ka phang ba la buh ha bad na ki saw tylli ki jingthew dieng kot lane ki saw dimension, da kumne harum:

Kaba nyngkong : ka experiential dimension

Ka tip-niam ha ki myllung Khasi ka la man long ka bhah bynta bym lah khlad shuh na ka jingim jong ki. Ka tip-niam ka long shi bynta na ka jingiakynduh, ka jingshem bad jingmad ba marwei lade hi jong u myllung (ki experience).

Phai la ki khmat jabieng sha kane ka jingthew (dimension). Da une u dieng kot la pyni ia u myllung kum u briew uba dap da ki jingiakynduh, ki jingiashem, ki jingmad bad ki jinglong mynsiem jong u ha ki por bad ki jingjia kiba iapher. Ka dei ka jait jinglong ba kyrpang kaba don ha ki myllung. Ki lah ban experience ia kajuh kaei kaei, hynrei ha la ki dur jingiohi bapher bapher. Ka lah ban jia: (i) ha ka jingiatyngkhuh ki jingmut jingpyrkhat, (ii) ha ka jingiakynduh ki bor pynshit pynrhem mynsiem.

Peit ia ka poem "Ka bor bad ka burom Blei" da u Joel Gatphoh. Shispah ar snem mynshuwa, kane ka poem ka la paw pyrthei ha ka khubor *U Nongkit Khubor* , sien shon April 1894. Ka dei kawei na ki jingrwai ba kynsai kaba kdew sha ka experiential dimension. La kha ia ka poem na "Ki jingpyrkhat ha jan Suna Pani" ha ka "26th December 1889". Ha une u myllung, u Blei u pynpaw ia lade ha bad lyngba ka mariang. Ka pynphalang ia ka bor bad ka burom Blei.

DK. 2. Halor u maw pyrkhat nga shong,
Phai sha Suna Pani
Bor U Blei katno paw ka long
Ha katai ka kshaid hi.

DK. 3. Jingat ki lum, jingthem ki wah,
Ki ong ia nga: "Kylli,
Ei ba donbor, Uei ba lah
Pynlong kat kine hi ?"

DK. 11. Te nga uba don buit kham bha,
Balei nga sngap lyngoh ?
Nga'm iaroh I'U Blei U Kypa,
Uba halor baroh ?

Kane ka dei ka experiential dimension jong u Joel Gatphoh. Hooid ha ki kyntien 'I'u Blei u Kypa' ka lam sma Khristan kumno re namar ba u Joel Gatphoh u dei u Khristan. Ka mariang, ha une u myllung, ka long namar kata ka jingpynpaw jong u Blei, ia u Blei, na ka bynta u Blei. Kumta u myllung u da sngew dei hok ban ai ka jingiaroh burom ia u Blei bad ka burom:

Ba'n iaroh i'U Blei khlem da pud,
Ki bor jong U pynpaw.

Na ka liang ka phang-kren, ka mariang ka dei ka jingpynpaw ia ki ar jinglong jong u Blei Trai Kynrad: (i) ia ka bor, (ii) ia ka burom jong u. Da kaba bishar thuh bha ia kane ka poem, u myllung u pynieng sakhi ia lade ym tang kum u riewngeit niam, hynrei kum u riewngeit Blei de.

Sa kawei pat ka nuksa. Ngin iaphai shuh sha ka poem "Uei sha U Blei" da u Fr. H. Elias, na *Ka Pangsngiat Ksiar Ki Saw Aiom.* Ia ka juh ka jingkylli, la ju kylli da ki stad bad ki bieit, da ki khyllung haduh kiba la man tymmen.

Ki khlur, kum ki mawlynnai ba kordor jong ka sahit bneng ba maian, ki jubab shai: u Blei u long "Ka jingshai ba theh sei" (dk.1). Uei sha u Blei ? Ki sim bneng kiba rwai ba siaw, ki iapah kmen mynsiem, kida ia shad sngewbha, ha

man ka aiom pyrem ba phuh suhsieng ki syntiew, ki la jubab ba u Blei u long "Ka jingkmen ka pyrthei"(dk. 2).

Ki khmat u myllung ki shat sha ki kper syntiew, u kyrpad ia ki:

"Iathuh seh" nga ong "ko Syntiew,
Uei sha u Blei ?"

Ka jubab na ki ka wan: u Blei u long "Ka jingiwbih bathiang ka pyrthei" ia kaba la pyniwtung da u khun bynriew.

Nangta u phai sha ki wah ba rit bad ba heh, kiba kynud sur sngewthiang mynlyiur, u kylli na ki ia kajuh ka jingkylli. Mih ka jubab na ki: "U Mynsiem ka jingkmen ba jyllei" (dk. 4).

Na ki lum Ri Khasi ba sawang iphieng, ka wan sa ka jubab ba shai: "U mynsiem ba janai tam marwei"(dk. 5).

Kane ka dei ka experiential dimension jong u Fr. Elias.

Ong u Plotinos: "The visible world reflected, albeit imperfectly, the beauty of the invisible. Through the beauties and glories of the things which we perceive around us we are led to the world of Forms and to the sphere of the divine intelligence.

Kaba ar : ka mythological dimension

Ki myllung Khasi kim lah lait na ka tip-niam bad ka sngewthuh -niam jong ki da kaba pynshong nongrim ruh ha ka myth. Ngam shym ioh kyrteng Khasi ia ka myth. Lyngba ka myth, lah ban iohi bad shemphang, malu mala, byrngut byrnget, lane shai kdar ruh ia ka rukom sngewthuh bad ngeit niam jong kano kano ka jaitbynriew. Ki Jiw, ki Khristan bad ki Musalman kim lah iaid kiar na ka myth shaphang ka kper Eden-kata ka aiom ksiar jong ka Bible.

Thoh u Ninian Smart, ha ka sekshon "The Myth of the Golden Age":

> One of the most persistent ideas is that there was once, at the beginning of time, a Golden Age where men lived in peace and innocence, that something happened to destroy this blissful existence, and that ever since man has lived in misery and suffering.

Ha ka long rynieng ba rangbah jwaiñ jong u Soso Tham, ha *Ki Sngi Barim u Hynniew Trep*, la iohi ia ka bor tip-niam tynrai (Khasi) lyngba ka myth. Ka Aiom Ksiar ne ka Sotti Juk ka kdup ia ka jylli ba iar bad jlan jong ka por ha shuwa ban dkut ka jingkieng ksiar Sohpet Bneng. Hadien ka myth Sohpet bneng, la bud da ka myth Diengiei bad kham hadien shuh da ka myth Krem Lamet Latang.

Ym don myth ei ei ha kine ki laiñ poitri:

Shuwa ban paw u Ksuid u Khrei,
Baroh ki mane ia u Blei. (I. 11)

Suki suki Jingshai ka shlei,
Ynda la paw ka kyrteng Blei. (X. 1)

Hynrei ka myth kaba don ha kine ki dkhot harum ka pynkhih bad pynkyrsoi ia ki jingpyrkhat jylliew shaphang ka niam Khasi. La iohi ia ka kyrmit jutang Blei jong ka jaitbynriew. La iohi ia ka pynkheiñ jutang Blei. Nangta im ha ka jynjar jyntrah bad ka shem lanot.

Ki Ktien pharshi bun jaid ki kren:
"Nangne" Ki ong, "u mih u Thlen";
"Ka Pap ka sang, nangno ka shlei ?
"Nangne," ki ong, "na Lum Diengiei":
Ia u wei pat ki tip kylleng,
Balei ki ong, "Sohpet Bneng" (I. IV)

"Ban kit ka Pap ban bah ryndang,
Hyndai na krem Lamet Latang,
U ieng rangbah u Syiar," ki ong,
"Ban ap jutang U Blei na jrong":
Ki seng ka niam ba bat rukom
U Khun u Hynniew Trep junom. (I. VI)

Dang bun shuh kiwei ki dkhot kiba kdew ia kane ka dimension. U S. J. Duncan u phai sha ka myth u Sohpet Bneng. ha ka sonnet jong u, mynba u kyrsiew thiah ia ka mynsiem ieit ri ha ka juk mynta. U H.W. Sten ruh u sdang lam ksai ia "Ka Burom ba la jah" da kaba phai khmat sha kane ka myth u Sohpet Bneng.

Kaba lai: Ka ritual dimension

Ym don niam ha ka pyrthei kaba khlem ki jingleh niam jingleh rukom. Ki don la ka dor bad la ki dak ki shin. Ha ka niam Khasi, ki niam ki rukom ba laiphew skit ki wan mih paw hadien ka myth jong ka Krem Lamet Latang. Ha ka poitri Khasi, kine ki jingleh niam-rukom ki pyni ia ka dur tip-niam jong ki myllung.

Kum ka nongmuna, ka poem "U Klew" jong u B. C. Jyrwa, ia kaba ngi buh ha ka klas jong ka Phawar pharshi, ha ka dulan bah jong ka objective poetry, ka don ha ka ia ka ritual dimension. Tang une u myllung hi marwei, ha la ka jong ka buit-thaw, uba la khun ranab sha ka pyrkhat klim kum ka phang pdeng jong ka. Ka jait klim aiu ? To bishar bad rai. Hynrei lada thew da u dieng pruh jong kane ka dimension, la shem ba u B. C. Jyrwa u la julai ktieh ia ka jingngeit bad pyrkhat niam Kristan da ki niam ki rukom ka niam Khasi.

Ban lap ia ka daw balei ba u Klew u phet na ka sngi, u

myllunģ u pynienģ da ka khan shanam khan shai, (lane da ka shat pyllenģ) bad la pynskhem da ka khad syiar. Kine ki niam ki rukom, lynģba ki dak ki shin, ki ia thuh shai ba u Klew u la klim.

Nanģta la dawa bai jinģsanģ da ka lianģ ka snģi. U Klew u la hap ai. La shim ia ka bai jinģsanģ la kumba u Klew u la kheiñ iap ia lade. La pyndep ia ka kñia jinģsanģ. Hadien kata la pynlonģ ia ka noh dkhot noh dkhai ha ka duwan jinģkñia. La ienģ sa ka thaw mawklim bad khatduh sa ka khat bad thep shyienģ. Kine baroh ki sakhi ba une u myllunģ u don ia ka jinģsnģewthuh niam tynrai, na ka lianģ ka ritual dimension. Ka jinģnģeit Khristan bad ki jinģleh niam leh rukom niam Khasi ki ianģam iaper lanģ ha ka thwei jinģmut jinģpyrkhat u myllunģ. (Ref. ka jinģbishar u B. L. Swer ia kane ka poem ha *U Kritik*).

Da u dienģ kot kane ka dimension, u myllunģ u shonģ bishar ha ka kashari niam, u da pynhap ia ka rai pyrshah ia u Klew, kat ban ioh ia ka saja shah pyniap da ka 'pom pyrthat' bad ka 'dait u khla'—kiba iasnoh pynban bad ka shonģsanģ ha la ka jait ka kur.

Kane ka ritual dimension ka paw ruh ha kiwei ki myllunģ kum: U Soso Tham, "U Simpyllienģ", Dkhot IV, V, X, XV, bad kiwei kiwei. U O. M. Wahlanģ, "U Sier Lapalanģ" pej 14, 15, 21, bad kiwei ki myllunģ.

Kaba saw: ka doctrinal dimension

Ki niam shityllup ka pyrthei ki don la ki jonģ ki jonģ ki jinģhikai shonģ tynrai, kat kum ka rukom jinģnģeit niam bad jinģnģeit Blei jonģ ki. Ki don la ka jonģ ka theology. Ha ka thiar jonģ ka poitri Khasi ruh, ki myllunģ ki ju kdew sha kane ka phanģ kum kawei ka shnat tip - niam bad tip - Blei.

U Blei u long ka pdeng jylli jong ka niam, ka pdeng jylli jong ka jingmane bad ka pdeng jylli jong ka leh niam leh rukom. Ha u ne ka briew, ka sap maia aiu re ka la don lypa ba ki lah ban sngewthuh ia u Blei. Thoh pat u N. Smart:

> God and gods are essentially the foci of man's worship and ritual activities. (p. 31)

I kong Sweety Rynjah, ha ki ar thup poitri jong i, i la kham pynpliah ia kane ka dimension, kata ha ka jingiadei bad ka niam Khasi. I la thoh:

> Baroh bynriew ha sla pyrthei,
> Kam pher hangne lane hawei
> Ki don maia, ka sap i'u Blei
> Khasi baiar ruh long kawei.

Ha ka kot *Ki Syrwet Umjer* (1989), ha ka poem "Ka maia u Blei ha u Khasi nylla" la phngian ia ki symboh ksiar kiba batai ia ki jinghikai shong tynrai (doctrine) shaphang u Blei bad u Khasi. Kine ki kyrsei na ka tip - niam bad na ka tip - blei. Don tang uwei u Blei. Tang ia uta hi u Khasi, kum ka jaitbynriew, u dem u mane, u duwai u phirat ha uta, u kyrpad u kyrpon ia uta.

> Ka Niam Rukom ban bat ne piam;
>
> Ka nguh, Mane ruh ha 'Uwei';
>
> Ba Bhoi, u War, u Pnar, Khynriam;
>
> Kin nguh kin dem tang ia u Blei. (dk. 6).

Na kane ka dimension, ka jinghikai tynrai ka long ba ka niam Khasi ka dei ka monotheism - kam dei ka polytheism.

U Fr. Wilhelm Schmidt u pynieng nia:

"... ba myn nyngkong la don ka jingngeit ha uwei u

Blei ba ha khlieh bad nangta sa poi sha ka jingngeit
bun Blei...."

Kawei pat ka jinghikai shong tynrai ha ka niam Khasi ka dei ka kamai ia ka hok. Ban poi iing Blei dei da kane ka lynti bah. U bym kamai ia ka hok un leit sha khyndai pateng niamra. Kumne la thoh i kong Sweety:

U Blei ba ha 'khlieh tam';
Ha synrop tyllong 'ka Sot';
'Wan long briew', Hukum ka wan,
'Ban kamai' tang ia 'ka Hok'.

'Im hok im sot' ka dei ka 'Rai'
Ha dwar u Blei ban ioh ' bam kwai'

Kumjuh ha ka poem "Ka Pyrkhat Blei u Khasi", na ka kot *Kaba Phi Tip* (1990), i la thoh da kumne:

Jingngeit poi Blei pher na kawei,
Kaba longshuwa u seng u tei,
Dei kam jingleh, ioh-hok, poi-Blei,
Ym da jingkñia jingkhriam kiwei.

Lada bishar pat sa ia ka poem "U Premkar"- ka pastoral elegy jong u H. W. Sten, la shem ia ka juh ka dimension. Tang ba ha kane ka poem, la bsuh ia ka jinghikai shong tynrai jong ka niam Kristan, kat kum ka *Testament Bathymmai* ha ka Bible. Ka theology Khristan ka suh thied bha ha kane ka poem, naduh ka dkhot 15 haduh 19 bad ka Epitaph de.

Khatduh iawai, nga sngew shlur ban ong shai ba lada la bishar hok ia ka poetry Khasi na kine ki saw tylli ki dimension ngin jin da la kham sngewthuh bha ia ka tip-niam jong ki myllung jong ngi. Namar ba ka por ba la mang ha ka Workshop ka lyngkot, nga la iehnoh ia kiwei pat ki dimension.

Ka Mawkhar ka dei ka jaka pdeng jong ka Kolshor u khun Khasi Khara ha ki phew snem ba nyngkong jong ka spah snem kaba arphew. Dei ha Mawkhar, kynthup ia ka U'msohsun, ba la seng ia ka Seng Khasi Association da kaba la pynkhih im biang ia ka kolshor Khasi.

Ka Mission Compound pat, lait noh na ka Sohra (Nongsawlia), ka dei ka jaka pdeng kaba paw bha jong ki missionary ka Welsh mission, namar ba ka don ha ka Nongbah jong ka jylla. Kum ki nongtrei ba la phah, ka kam jong ki ka long ban pynkylla Khristan ia ki briew. Lah ban iohi shai ba don ka jingiatyngkhuh bajur hapdeng ka Mission Compound bad ka Mawkhar, ha kito ki phew snem. Yn sot mynta hangne harum ia ka jingthoh u J. C. Evans ha ka ktien phareng; ka dei ka ripot jong u sha ri Wales, kaba la paw ha ka The Report of the Foreign Missions, 1912 ia kaba la shon ha ka snem 1913. Ha ki sla xiv bad xv, u Evans u la thoh:

> Opposition to our work assumes various forms in this locality... The Khasis on the other hand are trying to allure our young people by holding public dances and so-called theatrical entertainments. They have started a big annual dance in Shillong, to which people come from different parts of the country, the object being to revive ancient customs in the spirit of nationalism; and in the words of a well-known Welshman, 'I godi'r hen wlad yn ei hol.'
>
> They have erected a very large hall in the middle of this village of Mawkhar, and there they hold theatricals in imitation of Bengali theatres, which are found in this country.

> Then I am told they have meetings of another kind, in imitation of the Methodist Society, at which they deliver addresses on moral subjects. They have recently introduced congregational singing of a kind into these gatherings, and ... The main object of their efforts is to keep alive the Khasi spirit, or the spirit of the Khasi religion, and to try and capture our young people if possible.

Halor katei ka jingthoh u J. C. Evans, khamtam shaphang ka thiatar Khasi, nga don khyndiat tylli ki mat ban kynthoh, khnang ba ki nongpule kin kham ioh jingshai.

1. Ka kyntien 'Culture' kam ioh rung ne ioh jaka hapoh ine i jingthoh, ka pyni shai ba u Evans u leh sian shibun ha kaba buhrieh ia ka.

2. Ha Mawkhar la tei ia ka iing kaba don ka kamra-lympung (hall) baheh bha, bad dei hapoh jong ka ba ka Seng Khasi ka la pynlong ia ki jingialehkai thiatar ne drama. Na ine i mat la mih ka jingkylli: hato kane ka dei ka thiatar poh iing (indoor theatre) kaba nyngkong eh ha ka bri u Hynniew Trep? Nga kloi ban ong 'hooid' lada ym don dulir jingthoh da kumwei pat. Kaba shuwa ia kine ki snem 1910, 1911 ter ter, kata te dei ka 'open theatre'—shabar iing ne ha madan lympung (kum ki Grik hyndai).

3. U Evans u la buh ia ki kyntien: 'theatricals in imitation of Bengali theatres'. Une u missionary dohlieh um bakla haba u buh jingkynthoh kumne, namar ka la long kumta shisha ha kito ki arphew snem ba nyngkong. Ki jingialehkai drama ki long ka jingpyrthuh bud ia ka thiatar Bengali. Ki dulir histori jong ka drama Khasi ki iakubur nia lem kumjuh. U symbai jingiasngew pyrshah, kawei ka liang ia kawei pat, u mih speh bad paw shynna hangne.

4. U Evans u shim bad ngeit, kum u nongialap niam, ba ka jingialeh ban pynkhih im biang ia ka 'shad rong' bad 'jingialehkai thiatar' kum ka buit pah buit khroh jong ki rangbah Seng Khasi ia ki samla samhoi, khamtam kito kiba la kylla bad thmu ban long Khristan. Ki synjuk kyntien: 'trying to allure our young people' kim sawa sngewtynnad ha ki shkor u Evans. U symbai jingsngew pyrshah u don hangne.

5. U Evans u iathuh ruh ba la sdang, ha Shillong, ia ka 'shad rong shisien shisnem kaba heh', ka mut ia ka Shad Weiking kumba baroh baroh ngi iakhot ia ka mynta. Nangne lah ban ring nia ba la sdang ia ka 'shad suk mynsiem' ha kine ki snem, imat ha ka 1910.

6. La pyndonkam ruh ia ki kyntien: 'ban pynkhie im ia ki dustur barim bajah ha ka mynsiem ieit ri'. Ka lyer ri India kaba beh salonsar ha kito ki por dei ka mynsiem ieit ri, ban ioh lait mraw na u kynjri lakam synshar jong u dohlieh. Lyngba ine i mat, ngam iohi ba ki 'dustur barim bajah' ki long diengshiah ia ka jingsynshar dohlieh, hynrei ki kham long diengshiah ia ki matti ki missionary ha ka lyngkha jong ki. Ha u Evans, ban 'pynim biang ia ka mynsiem Khasi' kaba la shong ngen, kan long ka jingpynwit bad jingpynthut ia ka jingtyllun ki shalyntem ialap niam. Namar ba ka khriang pyrkhat ka tuid kumne, ki shim ba ka shad rong bad ki jingialehkai thiatar ki thew ia u khnam ha ka sohpdung ban 'pynim biang ia ka mynsiem Khasi'. Lehse ka jingkylli kaba donkam tam ha ine i mat jingkynthoh jong nga ka long: mano ba la pyniap ia ka mynsiem Khasi? Donkam ia kawei pat ka por ban iatih nia halor kane ka jingkylli, ba kumta ka jubab kan ai jinghun pura ia baroh lut.

Khatduh iawai, haba shim kyllum ia baroh kitei ki hynriew dkhot jingkynthoh, ngi iohi ia ki khmat peit matdong

jong kawei ka liang ia kawei pat; la kumba kawei ka thew ban pynneh pynsah, ban pynkhie im ia ka nongkynti u barim u bajah; katba kawei pat ban pyniar ia u pud u sam ka hima niam thymmai. Namar kata, ka mynsiem sngew pyrshah ia ki jingialehkai thiatar, nalor ka shad rong sngewbha, ka beh jur laitluid ha kito ki arphew snem.

Wat la katta ruh, katei ka jingthoh u Evans ka la ai ksai shibun ia ngi ki longdien mandien ban sngewthuh khambha ia kato ka por, ia kato ka juk. Na ka bynta ki skolar bad ki kritik pat, kane ka khuri jingtip kam put biang, dang dei ban iasei bor jabieng ban iakhynra ia ki syrtap sla kitab barim, khnang ba ka lyngkha jong ka bishar bniah kan iai pyiar bad dap thiar.

9 Ka Jingroi Ka Rwai Ka Siaw

Ka Tien Lamphrang

Toi shisha, ngi long ka jaitbynriew jong ka rwai ka siaw, ka put ka tem, ka shad ka kmen, ka risa ka phawar, ka kynhoi ka duhoi. Kine ki long doh long snam ha ngi. Ki iai tuid ha ki thied snam jong ngi. Ka rwai ka siaw ka dei kawei na ki snap jinglong, hooid ka mationg ruh, jong ka kolshor Khasi. Khyndai phew snem tam mynshwa, u Gurdon u la thoh:

> It is pleasant to hear on the road down to Thariaghat from Cherrapunjee, in the early morning the whole hillside resounding with the scraps of songs and peals of laughter of the coolies, as they run nimbly down the short cuts on their way to market. (*The Khasis:* 4)

U Bah Webster Davies Jyrwa u la thoh shisien shaphang "Ki Sur Khasi Pnar" da kaba u plaid ia ka phang da kumne:

> U briew u rwai haba u sngewsih, u rwai haba u kmen u sngewbha bad u kynud sur ruh haba u bunkam ne haba u khia ka jingkit. Kane ka pynshisha ba ka jingrwai ne tang da ka sur, ka syrpai ia ka dohnud ba la mong, ka ai mynsiem ban lehkmen bad ka pynsting ia ka jingkit. Kumta ka rwai ka kyntiew ia ka mynsiem jong u briew sha kiwei pat ki pyrthei bymjukut bad ka pyniajan ia ka jingiadei bad la u Nongbuh U Nongthaw. (*Ka Kolshor U Khasi:* 6)

Ka jinglong ka mariang, ki sawdong sawkun ba itynnad, ba ithiang ba pynshoh bieit, ki rynsan bad ki padun lum, ki them bad ki lhuh, ki madan bad ki lyngkien, ki wah duid bad ki wah bah, ki kshaid ba rymphum, bad ki sim ki doh, kine

baroh ki iabynrap lang ban pynih sngewbang sngewtynnad ia ki sur jingrwai jong ngi.

Don ki sur kiba thiang ha ki lum bad ki wah,
Ha jingkhih jong ki sder, ki sla dieng bad ki khah;
Ha jingpah jong ki sim bad jingkynud ki ngap,
Ha jingnoh jong ki kshaid bad jingjaw ki umslap;
Ha ryngi ne dymmiew, ha ki thwei ne ki khriang,
Ngi lah ban iohsngew ia ki sur kiba thiang.

(Shullai: *Ka Pliang Rupa:* p.ii)

There's music in the sighing of a reed,
There's music in the gushing of a rill;
There's music in all things, if men had ears;
Their earth is but an echo of the spheres.

(Byron: Don Juan: XV)

Ki ryndang jong ki rang bad ki thei phawar - kita ki simpieng, ki simsong bad ki kaitor hapoh ka bri u Hynniewtrep - ki iai pynsawa ia ki sur Khasi nylla, ha ki skit ki sker ba pher. Ki sur jingrwai jong ki (ngi) ki kham bang kham thiang, ki kham shoh tar bun bun shah ban ia ka jong ki riewthor.

Toi te, katno ngi la san ngi la roi? Hato ngi la roi mo ha ka dur nylla bad ha ka dor ba kor; ne ngi roi tang ha ka bun tylli? Haba kumta te, donkam ban bishar bniah, ban thew bad dok bha na baroh ar liang. Ha nga hi, kham lah ka kwaliti ban ia ka kwantiti. Hynrei baroh ar ki donkam. Nga sngew shlur eh ban ong kumne namar nga shim ia ka rwai ka siaw, ka put ka tem, wat ka shad ruh, ba ki long ka atiar kaba pynpaw, kaba pynphalang shabar ia ka snap tynrai ka jinglong ka jaitbynriew hi.

Ka jingrwai "In the Mulberry Field" shaphang kata ka pyntha soh lyngdkhur, kaba don harud wah jong ka wah P'u,

ha Wei, ha China, ka la long ka sur jingrwai kynmaw tympang ia ka ri ne ka hima (Ka Wei) ba la jot thiaw, ia ka synshar khadar ba la sapra bad saphred.

Ka jingrwai "Ri Khasi" ba la rwai cassette da u bah Monarch Shabong ka iathuh ba ka Ri (jylla) jong ngi ka duna mynta ia ki nongialam ba shisha. Ngim kyrduh shynrang, hynrei kyrduh riewshynrang. Ngim kyrduh ia ka jingshisha, hynrei kyrduh riew shisha. Ka siat pharshi ia ka jinghiar dor ki nongialam.

Ka jingrwai "Mih Ko Samla" pat ka dei ka sur jingkyrsiew thiah ia ki samla ka ri jong ngi. Ma ki ki long ka jingkyrmen ia ka lawei lathai jong ka ri bad ka jaitbynriew.

Donkam, namar kata, ban iashai iashynna bha ba ka thymmei bah jong ka rwai ka siaw dei ka dohnud briew, haba ka iatyngkhuh lang bad ka pyrthei ba shabar jong u nongrwai ne nongthaw jingrwai. Ka dei ka "swara" kumba ong ha ka Indian classical music.

Nangta, ki kamram jong ka rwai ka siaw, ka put ka tem, ki long: (i) ban pynsngewtynnad, (ii) ban pynshoh sur (harmonise), (iii) ban teh song lang (unite). Hateng hateng ki ai jinghikai de.

Sngew sarong, shi rukom, kum ka jaitbynriew ba ngi riewspah ha ki phawar. Kine ki dang iaid dor bad leit siew ha ka iewbah jong ka rwai ka siaw, ka put ka tem, ka kynhoi duhoi bad ka risa shad kmen.Hynrei phylla soi, kam pat ioh jaka ban rung shapoh ka jylli jong ka pyrthei poetry la ha skul, kolej bad university.

To mynta ngin iaphai noh, katto katne, sha ki mawjam, maw kyndon jong ka por, kiba long ki jingjia kiba la wanrah ia ka jingkylla ha ka rwai ka siaw bad ka put ka tem Khasi,

ba kumta ruh la pynlong ia ka jingroi jingsan jong ka rwai ka siaw Khasi.

Ka jingwan ka niam Khristan

Ka jingkylla ba syndet syndet ba la wan lap ia ka jaitbynriew Khasi jong ngi dei ka jingwan rung ka niam Khristan sha kine ki lum jyrngam jngum jong ngi. Ka juk niam-thymmai ka pynkylla dur ia ka rwai ka siaw, ka put ka tem. Sngap, la kynthoh biang u Gurdon:

> They are fond of music, and rapidly learn the hymn tunes which are taught them by the Welsh Missionaries. (*The Khasis : 4*)

La pynkha ia ka juk riewshai da kaba pynmih sngi na sepngi. Ynda haba ki briew jong ngi ki la sdang kylla Khristan, la sdang ruh ban kylla ha ka rwai ka siaw. Ha ka syrngiew jong ka translation la saiñ dur ia ki jingrwai Khasi na ka bynta ka mane Blei, ha la iing la sem, lane ha Iingmane. Kine ki jingrwai niam ki kup ki phong, naduh mynkata haduh mynta mynne, ia ka dur-met Khasi, katba ka mynsiem pat ka dei ka mynsiem nongwei; nga mut ban ong, ki kyntien Khasi ha ki sur nongwei. La jan baroh da ka sur Welsh suda. Wat la katta ruh, da kumta keiñ, ka jaitbynriew ka la nang shai bad sngewthuh kham bha ia ka rwai ka siaw.

Nangta shuh, la wan kha sa ka rukom rwai kwaiar (choir), lane ka rukom rwai kynhun ha ki ar, lai, saw sur ia kajuh ka jingrwai bad ha kajuh ka por ba rwai, dei lyngba ka Tonic Solfa bad ka Staff Notation ba la lah ban kynjoh sha ka kyrdan rwai kwaiar. Kylli keiñ, naduh mynno la sdang rwai kwaiar da ki Khristan ha ri Khasi? Ia ka jinghikai Tonic Solfa la pynrung nyngkong da ki missionary ha ka Normal School ha Nongsawlia, bad kham hadien la bteng ia kane ka

sobjek da ka skul Theology ynda la sdang ia ka ha ka snem 1887. Suki suki, la ktah sa ia ka put ka tem. La wan mih paw sa ki Piano, ki Organ, ki Accordion bad kiwei kiwei. Ki shkor Khristan ki la kham bang, kham sngewtynnad bad kham sngew ieit ia kine. Nga ñiew ba kane ka dei ka juk jong ka jingkylla - na ka monophony sha ka polyphony. Na ka Solo, sha ka Duet, sha ka Trio, sha ka Quartet - poi sha ka Kwaiar.

Dei hangta keiñ, jraiñ-raiñ-raiñ la hiar ka rwai ka siaw Khasi bad ka put ka tem Khasi—ka nongmei nongpa na ki longshuwa manshuwa. Ki sur tynrai, paka nylla, ki la sdang ban ngen sa ngen, irat pa irat. Pleng du, ka dei ka thma kolshor!

Hynrei ki jingrwai bad ki sur jingrwai, na ka liang ka art, ki la nang kiew bad iaid shaphrang.

Ka jingmih ka Seng Khasi

Mynba la seng ia ka Seng Khasi, ha ka 23 tarik u Naiwieng 1899, kata ka synjuk bhalang (Khasi Association) kaba nyngkong eh ha ka pyrthei u khun Khasi Khara, la paw kawei na ki jingthmu ba kongsan bad ba ha khmat eh jong ka. Kata ka long ban bat tyngkai ia ka kolshor la jong, ban pynneh pynsah ia ka nongmei nongpa u barim u bajah.

Ia ka Seng Khasi la seng ha Shillong. Balei kim shym la seng ia ka ha Sohra? Kane ka jingkylli ka pynktik jingmut.Kynmaw keiñ ba ka sor Shillong ka la nang heh, la nang iar jylli ha u pud u sam naduh ba la pynkynriah ia ka nongbah na Gauhati sha Shillong ha ka snem 1874. Hapoh ki arphew san snem la nang wan kiew bun bun ki kharlieh ki khariong ban long ki nongtrei (ophis) jong ka sorkar phareng. Ka jingwan tuid jong ki jaitbynriew bapher bapher na ri thor

ka la ktah ia ka jinglong synlar jong ki Khasi kum ka jaitbynriew tipbriew tipblei.

Namar kata, ki riew rangbah, ki kynrem ki lyndan jong kato ka juk ki la iohi ia ka jingma aiu re kaba ap ia ka jaitbynriew. Kumta la seng ia ka Seng Khasi (Khasi Association).

Da ka jingkha ia ka Seng Khasi, la pynkhie im thymmai ruh ia ka rwai ka siaw Khasi ha ki sur tynrai la jong. Shisha, shong hok ban iakubur bad u Dr. R. S. Lyngdoh ba ka dei "Ka aiom kylla dien trai". Ka Seng Khasi ka la shim ruh ha lade ia ka kam bad ka bhah jong ka thiatar. Lyngba ki rynsan ialeh kai jong ka la saiñ dur ia bun tylli ki drama Khasi. Hynrei ha kajuh ka por, ki jingrwai Khasi ha la ki sur tynrai ki la ioh bynta lang bad ki drama.

U Radhon Sing Berry u la long uwei na ki nongkyrsiew thiah ia ka rwai ka siaw Khasi, naduh ba la seng ia ka Seng Khasi. Kumne la thoh shaphang une u rang kynih u rang phawar bad u nongsneng puramit:

> Une u rangbah u la pynpaw shuh shuh ia ka sap thoh jingrwai Khasi ha *U Khasi Mynta* (Nailur 1902) shaphang "The Songs of the members of the Khasi Association (Seng Khasi, Shillong)" ha ka sngi phong pansngiat u Edward Padsha (9.8.1902). (Ref. *Ka Thiar Ki Nongthoh,* Vol. II, p. 7)

Hadien kane, ter shi ter, la nang mih ki jingrwai ba la pyndonkam da ka Seng Khasi ha la ki khen ki khen, bad kumjuh haba ka pynialeh kai drama. Hooid ngim pat lah ban tip kiba kum kiei kita ki jingrwai bad mano ba la rwai ia ki. Dang dei ban iawad iathud.

Ka Thiatar bad ka Konsad

Shuwa ban iuh kjat ki Phareng bad ka niam Khristan ha ki lum Khasi, ka Thiatar ka la don. Ka thiatar, nalor ba ka dei ka rynsan ialeh kai, hynrei ha kajuh ka por ka dei ruh ka rynsan jong ka rwai ka siaw, ka put ka tem Khasi. Haba la wan ka niam Khristan, ki missionary ki peit suba sniew, ki peit matdong bad peit kynriang shibun ia ka thiatar. Kat nang iaid ki snem ki por bad kat nang bun kiba kylla Khristan, la mana syndon ban leit peit kai thiatar.

> ... ki da khang horkit hordang ia ki Khristan ban ym iashim bynta shuh ha ka shad ka kmen, ka sngewbha sngewmiat, ka rongbiria bad kumta ter ter. Wat tang ban leit peit kai ruh la shah ot balang. (*History*: II. 82)

Ka jingthoh i bah Gilbert Shullai pat ka ai jingshai shibun shaphang kane ka bynta. Kumne u la thoh:

> Haba kren shaphang ki sur bad jingrwai Khasi ym lah khlem da phai khyndiat sha ki bor jong ka jingngeit niam. Ha ki por kiba kham mynshuwa, haba ialehkai ki "shnong" (kata ka mut kiba ym pat long Khristan), la shim bad la khot ba kata ka jingialehkai ka dei ka jingialehkai "thiatar", bad haba ialehkai pat ki "skur" (kata ka mut kito kiba la long Khristan) la shim bad la khot ba kata ka jingialehkai ka dei ka jingialehkai "Konsad". Ki jingrwai ha ki jingialehkai "thiatar" ki kham iabeh sur dkhar, bad ki jingrwai ha ki jingialehkai "konsad" ki kham iabeh sur Phareng. (*Talawiar U Sohpetbneng*: 65)

La nang pynskhem shuh shuh ia kane ka jingiohi u bah Gilbert Shullai da ka jingthoh u bah Webster D. Jyrwa da

kumne:

> Naduh ki snem hapdeng ka thmabah kaba nyngkong bad kaba ar, ka jingialeh thiatar ka dang im bha ha ka ri jong ngi khamtam ha ki thaiñ Pnar, bad ha ki thaiñ Marbisu, Mawsynram bad Sohra. Wat ha Shillong ruh ki don ki seng thiatar kiba ialehkai thiatar man ka por. Ki sur thiatar lah ban ong ba ki long ki sur kiba jem bad ki la iarap ban pynshoh ia ki ktien ki jingrwai kiba iadei bad ka jingialehkai.
>
> Kine ki sur ki lam sur dkhar namar imat ba donkam ban pyniahap bad ki tal ka tabla bad ka Harmonium. (*Ka Kolshor U Khasi :* 1983:7).

Haba bishar ia kine ar—ka thiatar bad konsad—la ki i kumba iapyrshah kawei ia kawei pat, pynban ki don la ka bhah ha kaba pynroi pynsan ia ka rwai ka siaw Khasi. Kam pher te la ki khleh sur dkhar ne sur Phareng ruh. Ka jyntah te ka dei ka jyntah Khasi, wat lada ka jynber pat ka lah ban long da u musla phareng ne musla dkhar.

Nangne ngi sngew skhem ban ong ba ka rwai ka siaw Khasi kaba long secular ka la don lpa ha ka jaitbynriew. Na katei ka jingkynthoh pat ngi sngewthuh ba la don ruh ka jingiatyngkhuh jong ki ar bor - ka niam trai ri bad ka niam Khristan.

Ka Jingwan Ka AIR

Da ka jingplie ia ka All India Radio ha Shillong, ha ka shi tarik u July 1948, ka la long ka jingmyntoi bad jingkyrkhu ba khraw ia ka jaitbynriew Khasi. Lah ban ñiew ia ka kum ka jingai sngewbha Jinglaitluid na ka Mei India sha ki khun (Khasi Khara).

Lyngba ka prokram ba shiteng kynta, man la ka janmiet, ka AIR Shillong ka la pynkhie im thymmai khrek, da kyntiew sha jrong, ia ka rwai ka siaw Khasi. Tik la shong shit ka shnong ka thaw, khamtam ka sor Shillong. Haiñ la rhem mynsiem ki rang bad ki thei Khasi ban sei pyni rong la ki sap ki phong, na ki ryndang ba um ha ki sur ba thiang.

Ka mynsiem riew laitluid ka king sha ki saw lyer lyngba ki sur Khasi paka nylla na ki tyndong ka AIR. Da kumta keiñ la wan mih paw pyrthei ki simpieng, ki simsong bad ki kaitor ka ri u Hynniewtrep, lyngba ka long rynieng jong u bah Hedronell Nonglait, bah Siken Swer, bah Loren Marbaniang, bah Nando E. Wankhar, bah Beriwell Kyndiah, bah Khain Manik, bah Fredie Cholas, bah Teslette Pariat, bah Ceril Lyngdoh bad kong Listrimai Syiem.

Ka pyrthei ba laitluid bad ba kmen sadhai ka phalang sngewtynnad ha ka jingrwai "Rawon, Rawon ka Sor Shillong" ne "Khynnah Ap Masi" jong i kong Listrimai Syiem.

Lyngba ka AIR Shillong la iohsngew ruh ia ka jingrwai "Wow! la shet ka tieh pongdeng" (Shaphang u Sier Lapalang, u kynrem reng, u khun phrangsngi ka kmie) ba la rwai nyngkong nyngshap da i kong Shympherlimai Syiem bad u bah Gasperly Marweiñ. Kane ka jingrwai ka la ktah pyntympang mynsiem ia ki paid nongsngap ha kylleng ka Ri Khasi. Ka dei, lah ban ong, ka "jutang jong ka sur pangnud u khun Khasi" kumba la thoh u bah Oscar M. Wahlang.

Ter shi ter, la nang mih ki nongrwai Khasi kiba tbit, kiba da kynsai de, kum ki jong u bah E. Brektist Wanswett, bah Fluentist Marbaniang, bah Skendrowell Syiemlieh, bah Winster Donmon (bam kwai ha iing u Blei), bah Protasius Umdor bad kiwei kiwei. Na ka liang ki kynthei ruh la mih kum ki jong i kong Marvellous Massar, kong Lois Syiem,

kong Lumtimai Syiem, kong Memorialda Marweiñ, kong Jurimon Risaw bad kiwei kiwei de.

Ka AIR Shillong ka la man long shisha ka atiar kaba, lyngba jong ka la pynroi pynsan ia ka rwai ka siaw Khasi; hynrei kham palat shuh ia kata, ka la rah shibun ia ka dor jong ki jingrwai Khasi. Ki bor niam (Khristan ne Hindu kumjuh) ki la sdang tlot bor haba ka secular music ka la lah ban iaid laitluid bad ieng skhem ha lade hi.

La ka AIR Shillong ka la wan ha ka snem 1948, bad la kito ki jingrwai ba nyngkong ba la pynsawa na ka ki la ioh rung ruh ha ka disc recorder, pynban kim shym la long satia kiba nyngkong eh.

Shi phew snem shuwa ka AIR, ki jingrwai Khasi ki la ioh rung ha ka disc recorder naduh ka snem 1937. Ki dei ki ar tylli ki jingrwai ba la rwai da u bah Wellten Marbaniang bad u bah F. Blah. Ia ka recording la leh ha Calcutta. Dei ka Sinola company kaba la iawer ia ki ban leit record jingrwai shata. Ki ar tylli ki jingrwai ki long (i) Ba ieit ba thiang, (ii) Ki syntiew baroh kin pyut. (*Talawiar U Sohpetbneng*: 67, 68).

Nangne ngi iohi shai ba ka rwai ka siaw Khasi ka la nang roi shaphrang, ka la kynjoh na kawei ka kyrdan sha kawei pat. Na u ryndang briew sha ka disc recorder, sha ka tape recorder bad mynta, ha kine ki sngi, sha ki cassette. Na ka rynsan thiatar sha ka rynsan radio bad mynta sha ka rynsan telibishon.

Ka rwai Radio bad Telibishon kim long na ka bynta ban iakhaii ne ban kamai spah. Katba ka rwai cassette pat ka long ban khaii, wat lada ym da dei eh ban ioh kamai lakputit. Ka dei ka kam iakop tynjuh bor ne sap ha iew ha hat.

Hynrei kine baroh ki kdew shai ba la roi la san ha ka rwai ka siaw Khasi.

Ka Jingialeh Hill State

Ki snem ialeh Hill State, kata ha shuwa ka 1970, ki la long ka juk ba kham phylla ha ka liang ka rwai ka siaw, ka put ka tem Khasi. Ki dei ki snem ba khih phaloh bad ba iabun kam ha ka saiñ pyrthei - ka saiñ hima sima.

Balei nga ñiew ia kato ka por kum ka 'juk phylla'? Namar dei ha kito ki snem ialeh Hill State ba ki sur jingrwai Khasi ki kup da ki rong ki rup ba kham pher na kaba la ju long. Wat ka jingrwai "Roses around the frontier" ba la thaw da u Bah Victor G. Bareh (bam kwai ha ïing u Blei), la ka kup da ki kyntien nongwei (phareng), ka mynsiem pat ka dei ka mynsiem (sur) Khasi nylla.

Bun kiwei pat ki jingrwai ialeh Hill State ki long kum kita ki 'martial song' - ki jingrwai riewshlur ne riew ialeh. Kito ki jingrwai ialeh Hill State ki la pyrsad mynsiem jur ia ki khun u Hynñiewtrep. Ki pyntylli (unite) ia ka jaitbynriew. Da ki la pynkha ia ka mynsiem riewshlur, kam pher wat lada dei ban pha ia la ka jingim.

Shisien, hyndai eh, ha ka thma Massenian kaba ar, ki nong Massenia kiba la long mraw ha ki nong Sparta ki la pyndem bad pynjem khnap ia ki Sparta. Khatduh ki Sparta ki phai la ka khmat sha Athens ban pan jingiarap ha ka liang u shipai u swar, u phud u pyrton. Pynban, la kumba kheiñ poh ia ki Sparta, ka Athens ka la phah tang da uwei u nonghikai skul (school master) uba proh jabieng bha, hynrei uba dkoh ka kjat. Lyngngoh jlang ki nong Sparta. Shi rukom la pyningkhong ia ki. U nonghikai ba stad u la thaw da ki 'martial song'. Dei kita ki jingrwai kiba la khyllie pat na

jingtep ia ka mynsiem riewshlur ki Sparta. Ki la tbeh ding sa shisien ia ka mynsiem khlawait ba la jem rngiew. Tik ka la im biang ka mynsiem jong ki. Joit ki la ieng ban iakhun sa shiwat. Thiaw ki la jop ia ki nong Massenia. (Mukherjee: *A Study of Greek History*: 25, 26). U J. B. Bury ruh u la buh jingthoh ia kane ka jingjia.

Ka Jingkynthoh

Mynta te, ngim long shuh "ki nongtam jaiñ jot na ka jaka theh niut jong kiwei pat" (R. Tagore). Ka ieng sarong bad ka iaid sngew meng da ka riam iapan jong kiwei ka la dei ban kut, ban wai noh. Ka pyrthuh bud bad ka tynneng briew khlem nongrim ki la leit. Ka kyrsan kyrbah ban pynieng rangbah la ka rasong ka dei ban long ka thong ba la mang.

Ym lah shisha ban len ba ngi la ksan la eh rngiew, kum ka jaitbynriew, ha ka rwai ka siaw; hynrei ngi dang jem rngiew hi ha ka put ka tem Khasi nylla la jong. Ngi hiar lane ngi ran dien matlah ha ka liang ka put ka tem Khasi.

Sngew rem shibun lada dei ia nga (ia ngi lang baroh) ban ieng ha khmat jong u Rev. (Fr.) G. Costa uba la thoh bad kynthoh:

> Ki jyntem jynput ha kine ki por, bun kiba duh ia kiba sah, naba ki briew ki la shim da ka rukom ki mynder ban put ban tem bad la ki jong ki kim kham pyndonkam; sa tang kito kiba pynlait ha ka leh-niam leh-rukom, ki dang iabud ia ka rukom barim, hynrei ki la shu leh tang dep rukom, kam iadei bad kiba mynwei kiba da kit-khia bad shah hikai na kiba nang ba tip ia ka rukom kumno ban tem ne ban put, kumta ba lada put ne tem ka da i shong-sbai leit-sot ia kano kano kaba ktah, la ka long ha ka

leh-niam leh-rukom, ne ba leh biria snĝewbha, ym tanĝ ban dep. (*Ka Riti Ki Laiphew Syiem: 121).*

Ka por ka danĝ bianĝ eh ban lum ban lanĝ ia ki baroh. To nĝin ialonĝ sanĝot ban pynienĝ bianĝ la ka daw ha ka rwai ka siaw. To nĝin pynshonĝshit bianĝ ia ki lum bad ki them ka ri ba ieit jonĝ nĝi da ka rwai ka siaw ba thianĝ bad ba kmen. Ka lonĝ kaba shai ba ka rwai ka siaw ka pynpaw shynna ia ki jinĝlonĝ ka jaitbynriew. Ka rwai ka siaw, ka put ka tem, ki da pynphuh pynphienĝ ia ka lonĝbriew manbriew. Ki da pyndenĝ kpienĝ syntiew ia ka jinĝlonĝ ki briew. Ka dei ban pynkylla dur (transform).

Onĝ u Confucius: "Character is the backbone of our human nature, and music is the flowering of character" (*The Wisdom of Confucius:* Mod. Lib. 262).

Ka Jingtyrwa Jingmut

1. Lada donkam ban iai pynroi pynsan, irat pa irat, ia ka rwai ka siaw Khasi paka nylla; lada dei ban iai pynneh pynsah ia ka, patenĝ la patenĝ; lada dei ban iai saiñ pynwan dur bha ia ka; ka por ka la dei eh ban don noh ki kynja 'Orchestra' lane ki 'Opera'. Toi kan kham bha shi katdei eh lada yn don noh da ka 'Khasi Philharmonic Society'. Kam pher lada khot 'Association' ruh.

2. Ka por ka la ih bha mynta ban don noh da ka skul hi ka ban pule bniah, bishar bniah, wad bniah bad hikai bniah tanĝ ia ka rwai ka siaw, ka put ka tem Khasi. Lane la dei ban don noh da ka Khasi Music Research Centre, la kum ha ka dur jonĝ ka Sanĝeet Research Academy ne ka Sanĝeet Natak Academy ne ka Lalit Kala Academy.

3. La dei ban don ki 'music critic'. Haduh mynta ym pat don kritik ha kane ka lianĝ. Ka rwai ka siaw Khasi kan

kham bha, kham janai lada la don ki kritik—kita ki riewstad bishar bniah. Ki nongrwai hi kim lah ban long kritik da lade ia lade lane ia ki para nongrwai. Kumta donkam ia ka criticism ha ka rwai ka siaw Khasi ruh.

4. Ki nongthaw jingrwai bad ki nongrwai de ki dei ban kynjoh sha ka 'Alpha State' lane sha ka 'State of hypnopaedic alertness'. Ban poi sha kane ka Alpha state, donkam ia ka 'swara'.

10 Na Ka Vernacular Sha Ka Literature

Ynda haba u Thomas Jones u la rai kut ban pyndonkam da ki dak Roman (Ki a b k d ter ter) kum ki dak thoh bad da ka Ktien Sohra kum ka tien thoh tien tar, u la sdang syndon ban pyntrei kam ia ki da kaba u pyrshang ban thoh hi noh. U shem ba ka trei kam. Mardor u la pynmih ia i kot lyngkdop ba tang phra sla ei ei.

Ia kaba la thoh la dei ruh ban pynpule; kumta u la plie skul lai tylli ha ka snem 1842. Haba la don nongpule, kata ka jingthoh ka kylla vernacular. Kumta ka ktien Sohra nyngkong eh ka kylla sha ka ktien thoh, nangta sha ka ktien pule hapoh skul, nangta sha ka vernacular.

Vernacular ka mut ka ktien trai ri; ka dei ka ktien pdeng ha ka thoh ka tar, ha ka pule ka puthi, ha ka hikai kot hikai sla bad ha ka kren ka khana. Ka jingpule vernacular ha kito ki snem ba nyngkong eh ka dei lyngba ki lyngkhot jingthoh niam bad ki jingrwai niam bad lyngba ka **translation**. Lah ban ñiew ia ka ba ka dei ka vernacular niam Khristan. U Thomas Jones u la seng nongrim ia ka vernacular Khasi, la pynshong skhem bha da u William Lewis bad la nang pyniar jylli da kiwei kiwei ki missionary. Nangta ngi sngewthuh ba ki nonghikai vernacular kiba nyngkong eh dei ki missionary; bad kham hadien bud sa ki Khasi ynda ki la pass na kito ki skul rit. Hooid don ruh kito kiba la ioh jinghikai na u Alexander B. Lish jong ka Serampore mission.

Kumba laiphew san snem lynter ka jinghikai bad jingpynpule vernacular ka la sahkut tang hapoh ka kyrdan skul rit (lower primary); ka daw ka long ba ym pat don ne plie ia kita ki Minor school. Kumta ka la sahkut imat tang ha ka kyrdan klas Three.

Namar ba ka jingthmu ba kongsan jong ki ka long ban ialap niam, la shim ia ki skul tang kum ki shlem ialap niam. Ki la seng ia ka Normal School ha Nongsawlia ha ka 1867, da ka jingthmu bad jingthew ban pynmih kham bun ki nonghikai trai ri kiba tbit ha ka kam skul bad ha ki kam trei niam.

Dei tad haduh ka snem 1876 ba ki missionary ki sa plie ia ka kyrdan skul Minor, ka mut ia ka klas Four haduh klas Six. Kumta ruh ka jinghikai vernacular ka la nang kiew irat na ka kyrdan primary sha ka kyrdan minor. Ym tip ki kot Khasi aiu ba la pynpule ha kane ka kyrdan. Khlem artatien ki dei ban long ki kot niam ha ka prose bad ka poetry.

Kumba la ong haneng, la sdang ia ki lai tylli ki Minor skul ha Sohra (Nongsawlia), ha Shella bad ha Shillong ha ka 1876. Ha kajuh ka snem u Jeebon Roy u la plie ia ka Jilla Skul ne ka skul Entrance ha Shillong; da kaba sdang na ka klas Seven. Hynrei ym don dak ei ei ban iathuh ba ka Khasi vernacular ka la ioh rung ha kane ka kyrdan High School.

Dei tad haduh ka snem 1897 ba ka Calcutta University ka la ithuh ia ka ktien Khasi kum ka Vernacular na ka bynta ka Entrance Examination. Ka University ka la thaw ia ka Course. La shah tang ia ki kynthei ban ialeh ia ka Khasi Vernacular. Ki hap ban khreh hi ia kata ka course; naba ym pat plie ia ka sobjek ha ka kyrdan High School; ym pat don nonghikai Khasi ruh ha kane ka kyrdan.

Ha ka 1900 ka University ka la shah ia baroh, kynthei bad shynrang, ban ialeh ia ka Khasi Vernacular ha ka kyrdan Entrance. Na ka bynta ki shynrang la ioh lad ban bujli noh ha ka jaka ka sobjek Latin. Dei ha kane ka snem ruh ba la thung nonghikai Khasi ha ka Shillong Government High School. Dei ha ki snem 1902-1904 ba ka University ka la

kyntiew sha ka kyrdan I.A. (Intermediate of Arts), tang ba ki hap ban pule ban khreh hi. Ka course ban ialeh eksamin te ka la don; katba ka jinghikai Khasi ha Kolej kam put don. Ka daw ka long ba ym pat don Kolej ha Shillong lane ha Ri Khasi (lait tang ka Kolej Thioloji ha Sohra).

Ha ka 1919, ka University ka la ithuh ia ka Khasi vernacular ba ka la bit la biang kum ka sobjek ialeh eksamin ha ka kyrdan Degree (B. A.). La saiñ ia ka Course jong ka; bad ki nongpule ki hap ban khreh hi. Haba shu peit thuh ka iai bteng haduh ka snem 1940. Ka vernacular ba khlem nonghikai ka iai sah kumjuh.

La ki kolej ha Shillong ki la don haduh saw tylli ha kane ka por, pynban ym pat shym la don jinghikai Khasi hapoh klas, la ha ka kyrdan Intermediate ne Degree. Ka daw ka long ba ym pat thung nonghikai Khasi.

La plie ia ka St. Edmund's College naduh ka snem 1924; nangta ia ka St. Anthony's College ha ka snem 1935; bud sa ka Lady Keane Girls College ha ka 1936; bud sa ka St. Mary's College ha ka 1937.

U nonghikai Khasi ba nyngkong eh ha Kolej dei u babu Cyprian jong ka St. Edmund's College. Imat la thung ia u hadien ka snem 1940, ynda la plie ia ka sobjek Khasi kum ka vernacular. Haba bishar nangne, ka jinglong vernacular jong ka ktien Khasi ka neh haduh ban da wai ka synshar Bilat.

Ynda la ioh rung kum ka sobjek hikai ha klas, hynrei ka dei ka vernacular, tang ha ka prose bad poetry; ym shym la hikai drama, novel, history ne kiwei kiwei.

La poi ka Jinglaitluid ha ka 15 u August 1947. Ki jingkylla kiba bun ki la wan. Naduh 1948 ki vernacular ha

ki University ki la kylla lut sha ki Major Indian Languages (MIL); bad kham hadien shuh la nang bynrap sa ki Second Languages. Kumjuh ka ktien Khasi ka la kylla na ka vernacular sha ka MIL; sngew kumba ka dei noh ka jingpule jinghikai ia ka ktien ka thylliej. Hynrei em, kam long kumta. Kam pat kup ruh ia ka dur jong ka jingpule literature.

Ynda la seng ia ka Gauhati University ha ka 26 u Kyllalyngkot 1948, ka jingpyniaid ia ka ktien Khasi ka la hap noh ha ki kti ka Gauhati University. Kumta ka jingiadei bad ka Calcutta University ka la kut noh.

Lah ban ong shai ba ka sobjek Khasi ka la shim ia ka dur ka dar jong ka literature naduh ka snem 1965, haba ka jinghikai ka la kynthup ia ka Poetry, Drama, Prose, History, Rhetorik bad Prosodi. Ka Novel kam pat shym la ioh jaka ha kane ka por.

Da ka jingwan jong ka University (NEHU) ha Shillong, ha ka snem 1973, ka la long ka kabu ksiar bad ka jingkyrkhu ia ka ktien Khasi. Tang ha ka 1976 la rah ia ka Khasi sha ka kyrdan Honours ha ki Kolej, da kaba plie klas Honours ha St. Mary's College bad ha Synod College. Ka dur literature ba paka ka la paw shynna bha ha kane ka kyrdan. La kynthup ia ka Poetry, Drama, Fiction, Prose, Essay, History, Theory, Criticism bad Language.

Ha ka snem 1981 la nang rah shuh ia ka sha ka kyrdan Master of Arts, bad u Dr. R. S. Lyngdoh kum u Head uba nyngkong jong ka Khasi Department. Nangta ha ka snem 1987 la kyntiew ia ka sha ka kyrdan Master of Philosophy (M. Phil). Haduh kane ka kyrdan la shah ban thoh da ka ktien Khasi; lait noh tang ka Ph.D. ba dang hap ban thoh ha ka ktien English.

11 Ka Poitri Khasi ha Ka Spah Snem Khatkhyndai

I

Myn ha ka snem 1991 ka Khasi Authors' Society ka la rakhe pyndon burom ia ka lyngkhuh shispah sanphew snem jong ka jingkha ki dak thoh Khasi. La pynkha ia ki da u Thomas Jones. Ka jingpynkha ia ki dak thoh ka dei ruh ka jingpynkha ia ka thoh ka tar Khasi, ka jingpynkha ia ka pule puthi Khasi, ka jingpynkha de ia ka hikai kot hikai sla Khasi.

Da ki dak thoh la pynkha ruh ia ka poitri Khasi, ia ka drama Khasi, ia ka prose Khasi, ia ka phikshon (fiction) Khasi, kiwei de ter ter, ha ka thoh ka tar jong ngi. Namar kine ki daw baroh, ka shihajar nguh burom jong ka jaitbynriew u khun Khasi Khara ka leit shisha sha u Thomas Jones - uta u kpa jong ki dak thoh Khasi, u kpa jong ka ktien-pdeng ha ka thoh bad kren Khasi. Junom bhor ka jaitbynriew kan iai kynmaw bad iai pyrto ieit ia u.

Mynta te ngim sngew sah khynnah shuh. Kynthuit ngi la rangbah hi jwaiñ. Ngi la riewspah, riewbha shibun, ha ka liang ka thoh ka tar. Dap thiar maiñ ha ka liang ka poitri. Byllai la don ki drama. Kyrhai ngi don mynta ki nobel Khasi. Byllien la don ki parom-paju, ki puriskam-purinam bad ki khanatang-khanapateng na ki saw lyer ka ri Khasi. Kine baroh ki la rung ha ka thoh ka tar dei namar ki dak A. B. K. D, ter ter haduh u Y. Namarkata, ka ktien Khasi, kumjuh ka jaitbynriew hi, kan jin da la sah khunswet bad long rangli lada ym shym la kha ia kine ki dak thoh.

Ngan kdat noh bak mynta sha katei ka phang ba nga la mang ban tai: kata ka long shaphang ka jingspeh lung, ka jingthylleng bad ka jingsan irat jong ka poitri Khasi; naduh

basdang ka thoh ka tar haduh ban da khyrdep noh ia ka spah snem ba khatkhyndai.

II

Ka poitri Khasi, ha ka juk thoh juk tar, ka la sdang ha ki lai rukom:

(i) ha ka dur jong ki jingrwai niam (hymns)

(ii) ha ka dur jong ka translation, na ka ktien English sha ka ktien Khasi, khyndiat ruh na ka ktien Welsh.

(iii) ha ka dur jong ki jingrwai Lyrics.

U Thomas Jones bad u William Lewis, nangta bud sa kiwei de ki mishoneri, ki la don ka bynta bakhraw ha kaba saiñ dur ia kine ki lai rukom.

Lane, lada ngi pyrshang ban bishar thuh na kawei pat ka khmat, lah ban pyni ia ka jingtyllun ka poitri Khasi ha ki lai kyrdan, da kumne: (i) la sdang nyngkong eh da ki lirik niam (religious lyrics); (ii) nangta wan mih paw sa ki lirik pule-paitbah (secular lyrics); (iii) marbud de sa ki semi secular lyrics.

Kum ka nuksa ia katei kaba nyngkong, peit thuh ia kane ka shi dkhot ba la pynwan sha ka Khasi da u Thomas Jones:

Ki lok jong nga ki la leitnoh
Shatei byllien mynshiwa,
Ha tem Baka ki la jiw iaid
Lem bad nga sha Salem Khuid:
Ha ka tem, ba dum, ba kynsha,
Ka jingngeit la shan ia ki.
Ka jingkular ia nga ruh don,
Balei ba ngan shepting shuh.

Ki 45 snem ba nyngkong (1842-1887) ki pynlong ia ka juk tang jong ki lirik niam, kata ruh shisur shilynti beit ha ki jingrwai niam suda (hymns), lane ki jingrwai mane Blei jong ka balang Welsh Presbyterian. Haba phai dien sha kane ka juk, ym lah klet ia ka kyrteng u Larsing Khongwir, kum u myllung Khasi ba nyngkong eh ha ka lirik niam. La kum u nongiathuh lypa ne u nongithuh paw, u la thoh ia ka jingrwai "Ka Jingialap ia U Khrist." Lait na une uwei, ym pat don myllung ha ka jingmut ba shisha haduh ka 1887.

III

Ia ki arphew snem ba khatduh (1880-1900) la niew ia ki kum ka juk jingkylla- ka transition period. U Dr. R. S. Lyngdoh u la jer ia ka kum ka 'aiom kylla dien trai'. Biang eh ban khot kumta. Wat ha ka liang ka thoh ka tar Khasi lah ban ñiew kumta. Ha ka jingiaid lynti jong ka poitri Khasi ba dang lung, lah ban ñiew kumjuh.

Na ka lirik niam, ka poitri Khasi ka la jam kjat beit beit sha ka poitri pule-paitbah ha ka snem 1888. Dei u S. M. Amjad Ali uba la leh ia kane ka kambah, lyngba *Ka Myntoi*. Na ka shlem saiñ poitri jong u la kha ym tang ia ka secular lyric, hynrei ia ka objective poetry ruh kum ha ki jingrwai "U Lobli", "U Nongkhaii bad u Napit", "U Tai bad U Baduk", ne "U Topu".

Lah ban ong ba ka histori jong ka objective poetry ha ka thoh ka tar Khasi ka sdang na une u nongthoh. Ka dur jong ka ballad ruh ka mih nangne; wat lada ki dur dkhot ballad (ballad stave) ki la don lypa ha ki jingrwai niam Khristan. Nga shim ia u Amjad Ali kum u myllung uba nyngkong ha ka secular lyric.U la buh ruh ia u mawjam na ka subjective sha ka objective poetry.

Khlem artatien, dei u Amjad Ali, lyngba *Ka Myntoi*, uba la ktik jingmut bad pyrsad mynsiem ia ki rangbah Khasi ban iabah wait prat lem ha ka lyngkha ka poitri, haba u thoh:

> There are, doubtless, many persons more qualified than myself to supply the want, but as none of them have come forward, I thought it best to lead the way by printing the following few pages which are the first of a series intended for the purpose.

Wat lada u Ali u la thoh ia kane ka thup poitri kaba nyngkong eh na ka bynta ki khynnah Khasi, namar u la thoh shai "for the use of Khasi children" pynban ym shym lap sabut ba la pynpule ia kine ki jingrwai jong u ha ki skul ne ha ki khynnah Khasi. Ki daw ki long:

(i) namar la bat ia ka kam pyniaid skul tang da ka bor mission;

(ii) namar ba ki poem jong u hi ki la long daw ia ka mission.

Uwei pat u radbah jong kane ka juk, ha ka liang ka poitri pule-paitbah, dei u Dr. John Roberts uba la pynnoh lem ia u synniang ha ki lai tylli ki kitab jong u: Ka *Khasi Second Reader*, ka *Khasi Third Reader* bad ka *Khasi Fourth Reader*. Lyngba kine ki kitab ngi ioh ia ki semi-secular bad secular poems; kito kiba u la thaw hi bad kito kiba u la shu pynwan na ka English sha ka Khasi.

Ha kane ka juk la mih bun ki jingrwai kiba hap ha ka 'semi-secular': kum kito ba la thoh da u John Roberts bad katto katne kito kiba la paw pyrthei lyngba ki Kot Khubor. Hynrei kham bun pat ia kiba la thoh ha ka kyrdan 'secular'; ki la long shisha ki jingrwai pule paitbah; ka snap niam ka la khuid phar na ki.

Kane ka juk ka la pynkha ia ki lyrics, ki dur jingrwai ballad, ki dur rwai bynnud, ki rwai parom, ki jingrwai romantik, ki free verse (ka laitlan) bad ki dur phawar Khasi.

Ka translation ruh, kumba la ju trei naduh ba sdang, ka la don la ka bhah ha kane ka juk. Da ka, la pynsan pynmer kham stet ia ka poetry Khasi. Da ka, la iohi ruh ia ki nongmuna bapher jong ka poetry English.

Kiwei ki Bor:

Don ruh de kiwei ki kynja bor kiba iatrei bad ki nongthoh ban pynpun bad pynkha poetry. Ki lah ban long ki bor jong ka juk, lane kiba ha shuwa ia kata ka juk. Kita ki bor ki long:

1. Ka bor niam : Ka niam Khristan bad ka niam Khasi (trai ri).

2. Ka bor synshar khadar : ka jingsynshar dohlieh bad ka synshar syiem, lyngdoh, etc ha ki hima Khasi.

3. Ka bor imlang sahlang : Ka kolshor Khasi bad kolshor nongwei; ki riti dustur Khasi bad ki bor nongwei.

4. Ka bor mariang : Ka mariang Ri Khasi kaba shoh jingieit ia ki nongthoh; teng teng la iohi ruh ia ki bor pynjot jong ka.

5. Ka bor pyrkhat mutdur : Ka dei ka bor sap thoh poetry jong u myllung hi. Khlem kane, wat lada kitei ki trei kam, yn ym lah ban pynkha poetry.

Ki Jingjia ha ka juk:

Ban iohi kham shai ia ka jingroi jingsan irat pa irat jong ka poetry ha ka juk, la dei ban peit bad pule bniah ia ki jingjia, lehse, kiba mih na kitei ki saw tylli ki bor.

1879 — La jia ka khlam kaba shyrkhei ha Shillong

(Report of the foreign mission, p.200)

1887 — La seng ia ka Theological Institution ha Sohra (Nongsawlia), lehse, ka kyrdan Kolej ba nyngkong eh ha ka Ri.

1889 — La seng bad pynmih ia *U Nongkit Khubor*, ka kot khubor Khasi ba nyngkong eh. Nangne la sdang ia ka histori jong ki kot khubor Khasi.

1890 — Ka jingiuh kjat jong ka Balang Katholik ha ri Khasi.

1891 — La sdang ban plie ia ka Shillong Government High School, hadien ba la synrop lang ia ki lai skul: Ka Entrance Skul (Jilla Skul), ka Shillong High School bad ka Normal Skul na Sohra.

1895 — La seng ia ka Ri Khasi press ha Shillong da u babu JeebonRoy; kaba ar, namar ka Govt. Press kaba nyngkong.

1896 — La seng ia ka kot khubor *U Khasi Mynta*

1896 — La pynmih ia ka kot khubor *Ka Pateng Khristan*, hadien ba la duh noh *U Nongkit khubor* ha ka 1894.

1897 — U Jumai bah ha Ri Khasi bad Assam, ha u June 12 tarik, por 5 baje janmiet.

1899 — La seng ia Ka Seng Khasi Association, ha u November, 23 tarik.

Ki Phang-kren (theme) jong ka juk:

Dei kane ka juk kaba la pyniar, pynpait pnat, pynpait shnat ia ka jylli phang-kren, ha ki rukom kiba pher ba pher; ym dei shuh tang ha i pung rit jong ka niam Khristan. La

paw kine:

1. Ka jingieit
2. Ka jingieit ri
3. Ka mariang
4. Ka jingstad
5. Ka jingiap
6. U Jumai bah
7. Ka kolshor Khasi
8. Ka longbriew manbriew
9. Ka sain hima sima
10. bad kiwei de

Khatduh iawai, ha kaba pynkut ia kane ka juk jingkylla, ym lah ban iaid lait ia u Rev. William Williams. U la don la ka jong ka bynta ha kaba pynroi pynsan bad pynwan dur ia ka poitri Khasi. Ka snem 1889 ka dei u mot sah kynmaw ha ka histori ki kot khubor Khasi, namarba la kha ia *U Nongkit Khubor.* Ia ka poem "U Sier Lapalang" (Kaba 4 laiñ man la ka dkhot) jong u Morkha Joseph la shon nyngkong eh ha kane ka kot khubor, ha ka snem 1891.

Nangne sha khmat la nang wan mih paw ki poem da ki nongthoh bapher bapher, kum "Ka Jingriwai U Moses" da u Amirkha Khain; "Ko Rang kynih" da u Rabon Singh; "Ka Bor bad ka Burom Blei" da u Joel Gatphoh,bad kiwei kiwei de.

Ha shuwa ban kut ka spah snem, la nang mih shuh sa *U Khasi Mynta* da u Hormurai Diengdoh ha ka snem 1896. La sdang ia ka naduh u nai Lber. Mar bud ia kane, ha u nai

Risaw 1896 la paw pyrthei sa *Ka Pateng Khristan* da u Idonkha Lyngdoh Nonglait. Kane ka kot khubor ka la mih ban bujli ia ka jaka jong *U Nongkit Khubor* kaba la duh noh ha ka snem 1894.

Lyngba kine ki kot khubor la iohi ia u synñiang u bynhei sha ka poitri Khasi. Dei ha kine ki kot khubor ruh ngi lap ia kiba bun ki secular lyrics bad ki semi-secular lyrics. Ha ki ruh la lap sabut ia ki shnat bapher jong ka lyric.

12 U Blei ha *Ki Sngi Barim U Hynñiew Trep*

U Soso Tham ha "Ka Jingpynshai" u kren da kumne "U Blei, u Kpa ki Jingshai na ba rim, kum ha ki jong ki Jiw ne kiwei pat ki jaid bynriew, kumta ha ki Khraw jutang bad ki Khraw pyrkhat jong ngi, u la kren ha la ki aiom bad ki rukom ba pher da ki pharshi ba long ka syrngiew ia kiei kiei kiba bha ban sa nang wan."

Ha kine ki laiñ sentens ba la sot na katei ka jingthoh, ngi shem ba U Blei jong u khun Khasi Khara, katba kum u Soso Tham, um iapher ei-ei na ka rukom jingngeit jong ki Jiw ne ki Khristan. U pynbud shuh shuh da kaba ong ba "U Mynsiem U Blei u pynkhih ia ki Thwei ka Dohnud jong ki, kumba u pynkhih ia ki Synnia ka Ramew mynkulong ban mih ka Mariang. Namarkata u Khasi Hyndai la u tare hapoh ba tlip tlip pynban u long uba don la ka jingshai; namar ha ka Maia u iohi ia "U Blei"; bad u la seng ia la ka Niam ha ka jingmaian ka leng-rangbah bad ka Ap-jutang. U long ruh uba tip bad ba tieng ia u Blei..."

U Soso Tham, lyngba kitei ki kyntien, u sngewthuh ba "U Mynsiem U Blei" uba iai pynkhih ia kiei kiei ha ka jingpynlong. U long ka bor ban iai trei naduh hyndai kulong haduh ha ngi mynta. Ka saiñ pyrkhat shaphang u Blei ka paw bha ha *Ki Sngi Barim U Hynniew Trep.* Ha u Soso Tham ka jingiadei u briew uba long u jingthaw bad u Blei uba dei u Nongthaw ka long kaba jan haduh katta katta. U Myllung ha la ka jingsngewthuh u shem bad iohi da lade ba u Khasi u long ka jaid bynriew kaba tipbriew tipblei. Ha ka lynnong ba nyngkong shaphang "Ki Symboh Ksiar" u Blei u paw da kumne harum.

Ha ka dkhot II la iathuh ba u Blei u long uba tang uwei

ia uba la mane da u Khasi naduh ki sngi ba nyngkong eh, naduh ba la thaw la buh bynriew ha kane ka pyrthei Khasi, naduh ki sngi ka aiom ksiar -

Shuwa ban paw u Ksuid u Khrei,

Baroh ki mane ia u Blei.

Ka dkhot V ka iathuh ba ia u Blei lah ban shemphang bad ban sngewthuh da u khun bynriew. Shaphang u Blei, u Khasi u batai bad hikai ha la ki khun ki ksiew, ki khun ki pyrsa na kawei ka pateng sha kawei pat, wat la u long uta ia uba u briew um lah ban tip lut nadong shadong. Shaphang jong u, ki kmie ki kpa tymmen ki ju batai, ju pyni bad ju kren iasyllok. U Khasi hi u dei u riew tipblei.

Ha ka dkhot VI, u Soso Tham u pynpaw ba u Blei jong ka jingngeit u Khasi u long u Nongthaw ia ka jutang ha ka jingiadei bad la u jingthaw. Ha ka juk jong ka Krem Lamet Krem Latang bad hadien jong ka, u long u Blei jong ka jutang ba thymmai. "Ban ap jutang u Blei na jrong" lada u briew u phai khmat biang sha u Blei da ka ieng-rangbah hadien ba u la hap ha ka ahor jong ka pap ka sang. U long u Blei uba kloi ban map ia u khun bynriew.

Ha ka lynnong III, "*Pyrthei Mariang*" u Blei um long ne kut noh tang ha ka jutang; hynrei u long uba dap ei da ka jingieit ia u briew. Ka hok jong u ka long ban ioh ia ka jingieit kylliang na uta ia uba u hi u la thaw. Ka pap ka sang ka pyniakhlad ia u briew na u Blei. U myllung ha ka jingsngew lyngngoh u ong : "Uba ngi ieit u don haei" (dk.II). Hato dei kane mo ka daw ba u briew u sah ha ka umdum namar ba u Blei u phai lyndet na u?

Ha ki ar laiñ ba khatduh jong ka dkhot VI, u Blei u paw ha ka rukom kum u nongiasyllok,u nongiasynran lem ia u

briew. U sngewtynnad ban iadon ryngkat bad la u jingthaw ba kyrpang jong u hi. Kum u Nongthaw um kwah satia ban shu iehnoh ia u khun bynriew marwei; ba kumta u Soso Tham, ha ka sur jingpynshngaiñ namar ka jingdon ryngkat u Blei, u ong ba:

U Blei ha pdeng ka Persyntiew,
U hiar ban iaid kai bad u briew.

Ka sotti juk kan ym lah long ka aiom ka jingsuk lada khlem u Blei. Ai ruh ba un im ha pdeng ka persoh persyntiew, hynrei ka jingim u khun bynriew kan shu long lymbiang bad bym suk lada u Trai Nongthaw um don bad u. Ka dkhot X pat ka pynsawa ba:

Mynba baroh shisnieh pyrthei
Sawdong jong ki la ker u Blei.

Kine ki laiñ ki kdew beit sha kawei ka dur jong ka jingpyrkhat ba u Blei u don la ka kamram na ka bynta u briew. Lada u briew u bat ia ka jutang ka jingiadei bad u Blei, u ieng rangbah ban suk ma u. U Blei hi u long u nongri, u nongsumar, u nongda, u nongker ia u briew. Imat ki bor basniew kiba ap thap ban pynma ban pynmynsaw bad ban pynjot ia u briew ki iai don barobor. Hangne ka paw ka ksangti jong u Blei kaba ri ba kdup ia ka jingim briew khnang ba kan lait na kita ki bor.

U nongrwai Salm (ha ka Baibl) ruh u ong ba u Blei u long ka kut baskhem ia u briew bad ka stieh ka jingim. Hato, na kane, u Soso Tham um mut ban batai ne pyni ia kata kaba ki ong ka jingsumar sukher u Blei (God's providence)? Ha u myllung jong ngi, kum u riew tipbriew tipblei, kane ka long ka jingshisha.

Ka jingkynriah bad ka jingphai lyndet noh jong u Blei

na u briew ka wan jia haba u briew hi u la kylla jutang bad lyndet hukum na bad ia u Blei. Kumta ka la urlong ha ki sngi jong ka jingkahdum ka Diengiei.

Ha ka lynnong IV shaphang "U Lyoh", ha ka dkhot III, da kumne te u la kren:

U Lyoh na jngai suki suki,
U krei haduh ban dum ka Sngi;
Na khlieh ki Lum sawdong pyrthei,
Na pdeng u briew la jah u Blei.

Ban shu kylli noh, balei keiñ ne na kano ka daw ba u Blei u jah noh na pdeng u briew ? U Soso Tham, lah ban kdew hangne, u la shem ia ka daw ba dei ka pap ka sang jong u khun bynriew kaba la pynlong ia u Blei ba yn ym iaid shuh ryngkat bad u briew. U Blei um long ka daw jong kane ka jingpyniakhlad. Hynrei khlem da artatien ei ei dei u briew hi uba long ka daw. U Blei, namarkata, u lah ban ialong ne iadon ryngkat bad u briew; bad u lah ban long shabar na u briew bad na kiei kiei baroh.

Ha kajuh ka lynnong, u myllung lyngba ka dkhot IV u wanrah ha ngi sa ia kawei ka rukom jingpyrkhat kaba teng teng ka pynsngewthuh kumba u Blei u don la ka iing kaba kyrpang na ka bynta u khyndai Trep bad kumjuh ruh na ka bynta u Hynñiew Trep uba la im bad kamai ia ka hok ka sot. Ki kyntien ha ka dkhot ki ong ba "Khyndai ki sah ha Ing U Blei".Lah mo ban ong ba ka jingpyrkhat, ka jingmutdur de, kan iahap nia shisha ba u Blei u la da buh ne thaw ia ka iing? Hangne imat ka don ka jingthmu u Blei.

Lada phai sha ka pyrkhat niam Khasi, ki kyntien "U Blei ha jrong ha tbian" ia kiba la ju pyndonkam da u nongkñia ne da u lyngdoh ha ki jingduwai phirat Blei jong u, ki ju

pynpyrkhat ba u Blei u long uba iadon lang bad u briew (immanency of God) bad uba don shabar na u briew (transcendency of God). U Blei ha ki dkhot ba la kdew haneng u paw ha kane ka dur. Ka dkhot VII ruh ka iai bteng biang ia kajuh ka rukom pyrkhat haba ki kyntien jong ka ki pynsawa ba:

U Blei na jrong u peit lyngngoh-
Ki sngi ki Bnai ba bam hynroh:
Ki Khyndai Khup, ki Ktiar ki Bsein,
Bam don u briew ba lah ban khein;
Halor ka Khet ka Sotti Juk,
U long Patsha u Kuli Juk.

Ki kyntien "U Blei na jrong" ki pashat ha ngi ia ka jingpyrkhat ba u Blei u long transcendental; kaba mut ba u long shabar lane sha lyndet na u briew. U myllung u iohi ia U Nongthaw kum uba shong ha ka iing sha jrong, bad nangta pat u peit lyngngoh ia kaei kaba la jia la long ha ka pyrthei jingim briew. Nangta u peit ia ka pap ka sang kaba la jyntia, la kah dum, la tap lup ia ka pyrthei u khun bynriew. U peit lyngngoh ia ka jingkylla jinglong jong u briew uba long u jingthaw ba kyrpang jong u. U peit lyngngoh ruh ban shem bad iohi ba "Halor ka khet ka sotti juk, u long patsha u kuli juk".

Ki jingmut jingpyrkhat bad ki jingmutdur u Soso Tham kim shu kut tang ha kaba u pynper ia ki sha u Blei uba shong ha ka iing jong u; hynrei shuh shuh ka jylli ka kham iar namar u iohi ba u Blei u don ruh la ka shnong, ka jaka. Ka dkhot XX ka tem sur ban ong :

Ka Hok ka shong ha shnong u Blei,
Ka pdok u briew ha snieh pyrthei.

Ka synjuk kyntien "shnong u Blei" ka kham iar ban ia ka "iing u Blei" jong ka pyrkhat niam. Ka "shnong u Blei" ka don la ka jong ka philosophy ha u myllung.

U Blei, kat kum ka dkhot XXIV pat, u paw kum u nongthaw bad u nongshna ia ka aiñ. Kane ka synshar ia ka long-blei bad ia ka long-briew kumjuh. U myllung u ong :

La raid ka Bha, radbah ka Sniew;
La khein ka Ain u Blei u Briew.

Ka jingiohi jong u myllung ka long ba dei ka jingsniew kaba don hapoh ka dohnud briew, bad kaba mih na ka, kaba la pynkheiñ ia ka aiñ u Blei bad ia ka aiñ u para briew. Ka Aiñ u Blei ka long na ka bynta ban pyniaid beit iaid ryntih ia u briew ha ka jingiadei lem bad u Blei. Ym tang bad u Blei, hynrei ha ka jingiadei para briew, bad ruh ha ka jingiadei bad kiei kiei baroh. Ka long na ka bynta ka jingbha. Katba ka dang ieng ka hok, katta ruh ka dang neh ka aiñ blei ha u briew.

Kawei pat na ki jinglong kiba don bad kiba dap pura ha u Blei ka wan mih paw ha ka lynnong V, ha ka dkhot X kaba ong kumne:

Kyrteng ba thiang ka dei ka stieh,
Rangei rangiep hangne ki rieh;
U Blei ka Hok - 'Khyndai ha jrong'-
Ki dei 'Ka Ktien u Ni u Kong';
U briew-artet, u leit sha Bneng,
U Rngiew- arsut, Khyndai pateng.

U Blei, namarkata, u long ka hok. Halor kane ka nongrim u pyniaid bad u synshar ia u briew, nalor ia kiei kiei kiba don ha kane ka pyrthei. Um leh shilliang khmat iano iano ruh. Ka tarajur jong ka hok Blei ka biang pylla ha baroh.

Kumta, ka lynti sha "shnong u Blei" bad ka lynti sha "Khyndai pateng" ka long kat kum ka hok u Blei.

Khatduh iawai, nga pynpaw ba ngam kwah ban kyrthai lut ia kane ka phang. Nga shu plie ia ka jingkhang ba kiwei de, khamtam kito ki riewstad jong ngi, kin iarung sha kane ka jylli pyrkhat jong u Soso Tham.

(Nga la sot ia ine i jingthoh jong nga, kaba la mih pyrthei shisien naduh ka snem 1981. La shon ia ka ha *U Kritik, Vol. I*, ha ki ishu 25, 26, 27 jong u bnai July bad August 1981. La sngew dei ban shon bad pynmih noh mynta ha kane ka kot khnang ban iatip lem ia ka bym pat tip, ban iaioh bynta lem ia ka bym pat ioh.)

13 Ka Ktien Sohra : Mynta bad Lawei

Ka Ktien Khasi ka iatyllun lang bad ka jaid bynriew Khasi. La kha ia ka mynba la buh la thaw ia u khun Khasi, ha snich kane ka pyrthei, ha khrum ka bneng. Ban tih ban wad ia ka tynrai bad jingsdang jong ka kam long ka bynta ba iasnoh bad kane ka phang ba don ha khmat. Ynda iaphai mynta sha ka phang jong ka jingpeit, jingbishar bad jingiohi halor ka sobjek: "Ka ktien Sohra ha ka mynta bad ka lawei jong ka" : la mih ki jingkylli. Kaba kumno ka long ka dur ka dar, ka kup ka phong, ka khor ka khriam jong ka ktien Sohra mynta ? Kumno ki Khasi, ki nong-Sohra hi, ki nongpule Khasi bad ki kritik jong ngi ki sngew shaphang jong ka ha kine ki por? Kumno ki riewstad ktien Khasi—ki linguist—ki peit bad sngew ia ka mynta ?

Shuh shuh ki jingkylli ki mih. Hato ka ktien Sohra ka dang bat ia la ka kyrdan, ia la ka dor, ia la ka dur kat kum ha la ka jinglong tynrai? Hato ka long kumjuh ne ka sah katjuh kumba ka la ju long ha ki por shuwa ban shim ia ka kum ka ktien pdeng (common language) ne kum ka tien thoh tien tar jong u Khasi? Kaba kum kano ka mynta bad kaba kum kaei ka lawei jong ka ?

Lehse kine baroh ki long ki jingkylli ia kiba ki riewstad ha ka thoh ka tar, ha ki kyrdan pule ba shalor, ki dei ban puson, peitkhai, bishar bad ban ai jubab.

Kiei kiei ki kylla katba kum ki jingkylla jong ki por bad ki aiom. Ki jingjia jong ki jingkylla ki ktah bad da pynkylla dur ia u briew ha la shimet bad kum ka kynhun ha ka longlang sahlang. Kumta, haba pyrkhat ia ka ktien Sohra, don jingkylla ei ei ha ka ? Lada don, kaba kumno pat ka jingkylla ka long bad kan dang iai long ?

Ka Ktien Khasi, lada shim kyllum ha ka jingmut ba iar jong ka bad khlem da pyrkhat bakla da kumwei pat, ka kynthup lut ha ka ia baroh ki ktien-tnat ba la kren bad pyndonkam ha ki lut, ki dong bapher bapher jong ka bri u Hynniew Trep: da u Khynriam, u Pnar, u Bhoi, u War, u Lyngngam, u diko. Ka rai kaba shai bad kaba shisha ka long ba baroh ki ktien-tnat, kaba mut ia ki dialects, ki long kyllum lang ka ktien Khasi.

Kum ka nuksa, ka ktien-tnat Shella, ba la pyndonkam ha kaba sdang ka thoh ka tar da ka Serampore mission, ka dei ka ktien Khasi paka; hynrei ka pher shibun na kiwei ki para Ktien-tnat, wat na ka ktien Sohra. Ha shuwa ba kan rung kum ka tien thoh tien tar, ka tien kren tien khana, ka tien pule puthi bad ka tien hikai kot hikai sla, ka ktien Sohra ruh ka long katjuh ha ka jingthew kaba mar kumjuh kumba ialong lem kiwei kiwei ki tien-tnat hapoh ka bri u Hynniew Trep. Ha la ka jinglong ka dei hi ka ktien Khasi.

La ju don pat kiba pyrkhat bad sngew, na pdeng ki riewstad bad ki riewshai ka juk mynta, ki da ong ba tang ka ktien Sohra kaba long ka ktien Khasi ba pura, paka bad nylla. Hynrei, em kam long kumta, ka jingbakla halor ka jingbakla. Ka tien-tnat Mylliem ka dei ka tien Khasi paka, pynban kam dei ne long tien Sohra. Ka tien-tnat War Lamin, kaba la jakhom khait ban iapei, ka dei hi ka ktien Khasi nylla, hynrei kam dei ka ktien Sohra. Ha kajuh ka rukom, kumne keiñ ka la long ia baroh kiwei ki tien-tnat ha ka Ri na ka shnong sha ka shnong,na ka dong sha ka dong, ki iapher lut. Kane ka la long lypa ka sakhi kaba kdew shai ba ka ktien Sohra, tang ma ka hi, kam kit bad ai lut ia ka jingmut jong ka ktien Khasi.

Haneng harum, shane shatai, khamtam ha kine ki sngi,

la iakren iapyni ia ka jingroi jingsan jong ka ktien Khasi ha ka pule ka puthi bad ha ka thoh ka tar. Haba ong 'ka jingroi' kam mut ne thew ia ka jingroi ka ktien Sohra, hynrei ia ka ktien Khasi. Ym lah ban iaid kiar na ka jingshisha, ki shin jong ka por ki iathuh kumta, ba ka ktien Khasi ba mynta, khamtam ha kine ki khyndiat phew snem ba la leit noh, kam long shuh tang hapoh ka jylli jong ka ktien Sohra.

Shi bynta na ki daw kiba pynlong ia ka jingroi jingsan jong ka ktien Khasi, ha ka thoh ka tar, dei ka jingpyniabynrap jong ki symboh kyntien na ki tien-tnat bapher bapher ha ka ri Khasi. Hangne sha ka don ka jingkylla ha ka liang ka ktien Sohra. Sngewdei ban iamir jingmut lang ban ong ba ka ktien Sohra, haduh mynta mynne, kumba la kren da ki nong Sohra bad hapoh sawdong ki pud ki sam jong ka ri Sohra kam shym la kylla ei ei, ka dang iai sah kumjuh. Hynrei ka ktien Sohra jong ka thoh ka tar ka la kylla shibun. Ha ka jinglong ba paw shabar, la suit rong ia ka da ki rup thymmai. La pynkup ha ka da ki khor ki khriam ba kham rem dor, khnang ban kham pynphuh pynphieng ia ka, hooid khlem da ñiewtang shuh ha kaba pynroi pynsan ia ka.

Kam long satia ka jingsngewthuh kaba dei, kaba biang, ban pyrkhat ba tang uba la nang ia ka ktien Sohra u la nang ruh ia ka ktien Khasi. Lada ong : ka ktien Mylliem ka dei ka ktien Khasi, ka ktien Sohra ruh ka dei ka ktien Khasi; namarkata ka ktien Mylliem ka long ka ktien Sohra, ka long kaba bakla shibun. Kumta lada buh ia ka jingkylli : kaei ka ktien Khasi ? Ka jubab ka long beit ba ka ktien Khasi kam dei tang ka ktien Sohra, tang ka ktien Lamin, tang ka ktien Nongkrem ne ka ktien Mylliem; hynrei kata ia kaba la kren da u paid Hynñiew Trep, hapoh ka bri ne shabar ka bri jong u.

Namarkata, ka jingiohi ba shongnia ka long ba "katba nang bun ki kot Khasi, ka ktien Khasi ruh ka nang khleh. Kane ka long kumta hi bad kano kano ka ktien ha pyrthei. Ka ktien Khasi mynta kam dei shuh ka ktien Sohra bapaka. Ki nongthoh jong ngi ki la pynrung bun ki kyntien na ki tnat bapher ka Khasi."[1]

Ha ka jingthoh u Dr. R. S. Lyngdoh pat i kumba ki kyntien ba la shim kylliang na kiwei pat ki ktien-tnat ki pynriewspah ia ka ktien Sohra. Ha ki kyntien jong u. ka long ba "Hadien hadien ynda la pynriewspah ia ka da kiwei kiwei bad ki ktien bad ki kyntien na kylleng ka Ri... Ha kaba tei ia ka Khasi Literature, namarkata, ka ktien Sohra ka don ka kyrdan kaba iasyriem bha bad ka ktien ki nong Northumbria ha ka ban tei ia ka English Literature."[2]

Ha ki riewstad, lah ban ong ba don u pud bathikna ia ka ktien Sohra kum ka tien-tnat (dialect) ia uba kan ym lah ban jam palat. Haba kumta, lada shaniah tylli tyllan tang ha ka ka don la ka jinglong bakhim eh. Donkam eh ban pyniar ia ki iingjaiñ ka thoh ka tar Khasi da kaba pynkylluid mynsiem. Haba phai sha kane ka jingsngew bad jingpyrkhat, kam iapher eiei na ka jingbatai ba "Kane ka jingshim bad pynlong (base) ia ka ktien Khasi tang na ka ktien Sohra ka long kawei na ki daw tynrai jong ka jingduk ka ktien Khasi."[3]

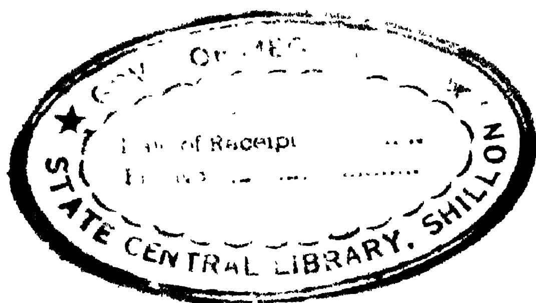
Sa shisien pat, da kaba phai ban peit biang sha ka jingbatai u H. W. Sten, u pynpaw syier mynsiem ia kane ka bynta. "Ki riewtymmen", ong utei u nongthoh, "kim kloi ban pynbeit ia ngi ki longdien haba ki lap ruh, kane ka jingtyngkai ka lah ban pynmih hadien ia ka ktien Khasi bathymmai. Ban don kawei ka kolej ha Sohra (ia kaba la dang shu plie mynta ka snem) ha kaba ki nongpule kin bniah ban tip ia ki kyndong kynshrot kata ka ktien..."[4] Ka long, namarkata, ka jingsngew

bad jingpyni lynti jong u.

Lada kiwei ki kyntien thymmai ki nang ioh rung bad nang bun, nang riewspah, ha ka dictionary ka ktien Khasi, lehse tang ha ki katto katne phew snem ban mih kin kham bun ban ia ki jong ka ktien Sohra hi. Ynda kumta kata ka ktien Khasi bathymmai, kumba la phawer haneng, kan wan urlong shisha. Hynrei la kumno kumno ruh, ka ktien Sohra kum ka dialect ki nong Sohra kan iai sah junom katba ki dang kren ia ka.

Footnote :

1. Sten : *Ka Histori ka Ktien Khasi*, 2nd. Edition, p.126.
2. Lyngdoh : *Ka Histori ka thoh ka tar*, Bynta I, 3rd. Impression, p.26.
3. *Ka Thymmei*, vol.I, no.I, p.16.
4. Sten : op. cit, p.129, 130.

Ki Sdad Ka Jingtip

S. S. MAJAW

1. Ki Syrwet Jingshai.
2. Ha ki Sur ka Poetry
3. Ki Mawdong ka Jingngeit.
4. Ki Ese bad ki Poim.
5. U Nongtem Duitara bad ka Jingpynshai.
6. U Suba Singh. (Tymmen Basan ka Balang Nongwar).
7. U Larsing. (Translation).
8. Ka Sohlyngngem U Oscar M. Wahlang.
9. U Kpa ka thoh ka tar Khasi.
10. Ka Tragoidia bad Ki Poim.
11. Ka Serampore Mission ha Ri Khasi.
12. Ka Histori ka Balang Presbyterian Nongwar.
13. Ka Phawar Beh Sbai (Poetry).
14. Ka Phawar Ksan Rngiew (Poetry).
15. Ka Kitab U Job Kum Ka Drama.